

יחסו של בן-גוריון לרביזיוניזם ולזרמיו

יחיעם ויץ

מבוא

שנים רבות התבטא דוד בן-גוריון בכוחות ואף בגסות נגד התנועה הרביזיוניסטית, מנהיגיה ופעולותיה. מדבריו הרבים אפשר להגיע לידי מסקנה חד-משמעית ופשטנית במידה רבה – יחסו של בן-גוריון לתנועה הרביזיוניסטית התמצה באיבה בוטה ועמוקה. ואולם בבחינה מדוקדקת אפשר להגיע לידי מסקנה שיחסו היה מורכב יותר.¹ להלן דוגמאות לדבריו. בראשית שנות השלושים, בימי המאבק המר בין מפלגתו לבין התנועה הרביזיוניסטית על השלטון בתנועה הציונית, הוא השווה אותה לפשיזם ואף לנאצים. בשלהי שנת 1932 הוא אמר עליה את הדברים האלה:

כל הדיבורים על ציונות 'מוניסטית', בניגוד לצינונות של 'שעטנז' אינם אלא אונאה וגנבת דעת הבריות. [...] כולם עושים את ציונותם שעטנז. ההבדל הוא רק בחומר הכלאיים. הציונים הפשיסטים מצרפים לצינונות איבת פועלים פראית, שוביניות בלתי מרוסנת ומגמות דיקטטורה אישית.²

בשלהי העשור ההוא, בעקבות תלייתו של 'הרוג המלכות' שלמה בן-יוסף,³ הוא קבע שיום תלייתו אינו 'יום אבל', כפי שכמה מעמיתיו סברו,⁴ אלא 'יום קלון'. את קביעתו הוא הסביר בדברים הבאים, שקשה להגזים בחריפותם:

1. ראו: זאב צחור, 'מול הימין', החזון והחשבון: בן-גוריון בין אידיאולוגיה לפוליטיקה, תל-אביב 1994, עמ' 77-86.
2. 'הפועל בציונות', הרצאה בוועידת המפלגה, בתוך: דוד בן-גוריון, ממעמד לעם, תל-אביב 1974, עמ' 247 (הדברים התפרסמו בהפועל הצעיר, 11 |ו| ככסלו תרצ"ג, 5 בדצמבר 1932); הדברים נאמרו ערב עליית הנאצים לשלטון בגרמניה.
3. הוא נתלה בכלא עכו ב-29 ביוני 1938. ב-3 ביוני דן אותו בית-דין צבאי למוות בתלייה באשמת יריות על אוטובוס ערבי אזרחי.
4. הוא כיוון להוראת מזכיר ההסתדרות דוד רמז להניף דגל שחור על בניין הוועד הפועל של ההסתדרות ולהשבית את עבודת ההסתדרות לאות אבל. ברל כצנלסון תמך בעמדת רמז. על עמדת כצנלסון ראו: אניטה שפירא, ברל, ב, תל-אביב 1980, עמ' 586-588.

הדבר המחריד הוא לא שיהודי נתלה, אלא שיהודי עשה מעשה שהביא אותו לתליה. זהו האסון. [...] אני מתבייש מהמעשה שגרם לתליה. ואסון-משנה הוא כשמנסים להפוך את התלוי לקדוש. [...] מה קרה? - - יש מפלגה של נאצים ברחוב היהודי. הללו מסוגלים לרצוח למטרות פוליטיות. ולא דווקא רצח [של] מתנגדיהם. גם רצח של חברים ירצה - אם זה יועיל למטרותם הפוליטית. אמרו לי כמה אנשים שהם יודעים שהרביזיוניסטים רוצים שהבחור מראש-פינה⁵ ייתלה. [...] הם שלחו איש לתליה לא באשר יש להם חשבון פרטי עם האיש הזה. [...] בן-יוסף שימש להם כאמצעי. [-] הם חשבו שבתלייתו יעשו מסחר פוליטי. - בחור זה לא היה אלא קרבן של תעלולי הרביזיוניסטים, קרבן מרצון.⁶

גם בתקופת המדינה הוא תקף בחריפות את יורשתה של התנועה הרביזיוניסטית - תנועת החרות. דוגמה מובהקת היא דבריו בעקבות ההפגנה האלימה והסוערת שארגנה תנועת החרות בכיכר ציון, במרכז ירושלים, ב-7 בינואר 1952, יום פתיחת הדיון בכנסת על השילומים מגרמניה. בסיומה צעדו אלפי מפגינים אל 'בניין פרומין', שהיה אז משכן הכנסת, והשליכו עליו אבנים. בשידור רדיו מיוחד הוא קבע נחרצות: 'אתמול הורמה יד ודונה על ריבונות הכנסת. נעשתה התחלה להרוס את הדמוקרטיה הישראלית.'⁷ הוכרז שלא נבחרי האומה יכריעו מדיניות ישראל, אלא אנשי האגרוף והרצח הפוליטי.⁸ בהמשך הוא תיאר את אנשי האצ"ל ואת תנועת החרות ומנהיגה מנחם בגין כגורם העלול לסכן את עצם הדמוקרטיה הישראלית הצעירה:

אם כי רוב דקלומיהם של מנהיגי אצ"ל ו'חרות' אינם אלא דברי הבל - הפעם יש להתייחס לדבריהם ברצינות. גם אין אני מזלזל באומץ לב הגופני של אנשי אצ"ל, שאינם נרתעים ממאסר ומעונש. ואין ככוונתי להגיד לעם - שהסכנה אינה חמורה, דברי מר בגין על 'מלחמה לחיים ולמוות', אינם הפעם מליצה בעלמא, אלא הכרזה טרור ומחתרת של טרור. אתמול ניפצו הבריונים שמשות הכנסת - איני יודע במה ובמי יפגעו מחר או מחרתיים.

5. בן-יוסף, חבר פלוגת בית"ר בראש פינה.
6. מדבריו בישיבת מרכז מפא"י, 29 ביוני 1938, מתוך: דוד בן-גוריון, זכרונות, ה, תל-אביב 1982, עמ' 220-221. ראו: אמיר גולדשטיין, 'גיבורים מתוך הפנתיאון - צמיחתו של מיתוס עולי הגרדום בימין הרביזיוניסטי והמאבק על מקומו בזיכרון הקולקטיבי בישראל', עבודת גמר, אוניברסיטת חיפה 2003, עמ' 15.
7. השידור היה ב-8 בינואר 1952, יום אחד אחרי ההפגנה, והובא בכל העיתונים בהרחבה. לדוגמה: 'הודעת ראש הממשלה על הגנת הדמוקרטיה בישראל', הארץ, 9 בינואר 1952; 'בן-גוריון כורך יחד את "חרות" עם מק"ב בגנותו את התפרעות אצ"ל מאתמול', על המשמר, 9 בינואר 1952. על שידורו ראו: יחיעם ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החרות, 1949-1955, ירושלים 2007, עמ' 114-115.
8. במונח 'אנשי הרצח הפוליטי' הוא כיוון כנראה לרצח חיים ארלוזורוב.

בכל ימי כהונתו בתפקיד ראש הממשלה הוא כינה את מנחם בגין בכינויים מעליבים,⁹ ובנאומיו, במכתביו וביומנו הוא הפגין כלפיו תערובת של זלזול, זעם ואימה. יש לזה דוגמאות רבות, ולהלן אחת מהן, ידועה פחות. במרס 1956 התחוללה סערה בדיון הכנסת על הצעת אי-אמון של סיעת חרות. בתשובתו הטיח בן-גוריון בחבר הכנסת בגין: 'הלוחמים שלנו יילחמו. אבל הוא קצת הגזים ביחס לעצמו' מאחר שהוא 'לא נלחם במלחמת השחרור ולא יילחם'. בעקבות דבריו התפתחו חילופי דברים קשים, ובן-גוריון טען ל'השתוללות חוליגנית של בגין וחבריו'.¹⁰ במכתב שכתב מיד אחר-כך הוא תיאר את רגשותיו בעניין אי-שירותו של בגין בצה"ל במלחמת העצמאות:

כשדימגוג מנסה לבזות הממשלה (אולי זוהי זכותו) ומעורר למלחמה שאולי תעלה באכרן המדינה ומתפאר שהוא נלחם במלחמת השחרור – יש להעמיד הדברים על אמתותם ולציין שהוא לא השתתף [ההדגשה במקור] במלחמת השחרור, ואין לו הזכות לכלול עצמו בין הלוחמים [...] יש לי יחס עמוק לכל אחד שהשתתף במלחמת השחרור [...] ומשתמט אינו יכול להתפאר כי 'נלחמנו ונילחם'.¹¹

מטרתי במאמר זה לטעון כי על אף הדוגמאות האלה, יחסו של בן-גוריון לתנועה הרביזיוניסטית לא היה פשוט ופשטני: יש בו גם איבה עמוקה אך גם יסוד שונה לחלוטין – קרבה ואף קרבת נפש. כדי להבהיר את הטענה הזאת וללבנה יובאו דוגמאות העשויות להסביר את יחסו ואת מניעיו. הדוגמאות שיובאו אינן היחידות (כמו יחסו עם מאיר גרוסמן),¹² אך הן מראות במובהק את הקווים המרכזיים ביחסו – שנאה כבושה, מאבק נחרץ, יכולת פיוס וקשר קרוב ואף אינטימי. ינותחו אפוא הדוגמאות האלה:

- א. יחסו עם זאב ז'בוטינסקי בשנים 1933-1935 – בימי המאבק על השלטון בהסתדרות הציונית ובימי 'הסכמי לונדון'.
- ב. יחסו עם אורי צבי גרינברג, ובייחוד בימי 'פרשת לבון', בשנים 1960-1961.
- ג. יחסו עם יהושע כהן, איש לח"י שהיה בין מייסדי שדה-בוקר, שם היה לחברו הקרוב.
- ד. קשריו עם גאולה כהן, חברת לח"י שהיתה מראשי הימין הרדיקלי.
- ה. יחסו עם מנחם בגין בשנים 1963-1969.

9. כמו 'האיש שיושב ליד חבר הכנסת ברר', או 'דתן הממושקף'.

10. ישיבת הכנסת ב-6 במרס 1956, דברי הכנסת, 20, עמ' 1308. ראו: 'הכנסת דחתה הצעת אי-אמון', הארץ, 7 במרס 1956. לדבריו ראו גם מכתבו לחבר הכנסת עמי אסף, 11 במרס 1956, ארכיון בן-גוריון (אב"ג), התכתבות.

11. מתוך מכתבו אל חבר הכנסת עמי אסף, שם. הוא הורה מיד לברר את הסיבות של אי-גיטוס לצה"ל וימים מספר אחר-כך הוא קיבל את פרטי הברור (21 במרס 1956, שם).

12. מאיר גרוסמן (1888-1964) היה עוזרו הקרוב של ז'בוטינסקי, סירב לפרוש מההסתדרות הציונית והקים מפלגה רביזיוניסטית שנשארה בה. בשנת 1946, כשהתנועה הרביזיוניסטית חזרה להסתדרות הציונית, הוא עמד בראש הצה"ר (הציונים הרביזיוניסטים).

כמו כן יובאו בנספח שני מכתבים שכתב בראשית שנות השישים, שנות דמדומי שלטונו, הממחישים את מורכבות יחסו לתנועה ולאישיה. המכתב הראשון נכתב לגאולה כהן בינואר 1962, והשני נכתב למשורר והעיתונאי חיים גורי במאי 1963.

א. יחסו עם זאב ז'בוטינסקי, 1933–1935

מאבקו בז'בוטינסקי, 1933

נפתולי יחסו לזאב ז'בוטינסקי בוטאו בתקופה סוערת – השנים 1933–1935. התקופה הזאת היתה קצרה אך דחוסה ביותר: התקיימו בה הבחירות הגורליות לקונגרס הציוני הי"ח ובמרכזן ההתמודדות בין מפא"י לבין התנועה הרביזיוניסטית על השלטון בתנועה הציונית, שהסתיימה בניצחון ברור של מפא"י ומפלגות ההסתדרות.¹³ מערכת הבחירות היתה מרה וחריפה ובמהלכה נרצח חיים ארלוזורוב, ורצח זה חרף ביותר את היחסים בין שתי התנועות. בארץ-ישראל התחוללו תקריות חמורות בין אנשי התנועות ונוצרה אווירה של סף מלחמת אזרחים ביישוב העברי הקטן. דוגמה לתקריות האלה הן 'תקריות הפסח' – ב-1 באפריל 1933 פרצו תגרות ברחובות תל-אביב בעת תהלוכה של חברי בית"ר שציינו את סיום הכינוס הארצי של ארגונם (שהתחיל ב-14 באפריל).

בן-גוריון היה חוד החנית במאבק הפוליטי בארץ-ישראל ובעיקר בפולין, שם היה לב המאבק. פן מכריע של המאבק היה פן אישי בין שני מנהיגי התנועות. מיכאל בר-זוהר, הביוגרף הראשון של בן-גוריון, כתב על זה: 'ויותר משתהיה זו מערכת-בחירות – היא זה דו-קרב אישי בין ז'בוטינסקי לבן-גוריון'.¹⁴ בדבריו השווה בן-גוריון את ז'בוטינסקי לפשיסטים ולנאצים, ואף למנהיגם אדולף היטלר. בקרב מנהיגי תנועת העבודה לא היה בן-גוריון היחיד בכך – עוד מנהיגים עשו השוואות כאלה. לדוגמה, יצחק טבנקין, ממנהיגי מפא"י והקיבוץ המאוחד, טען שוב ושוב שיש קרבה בין הרביזיוניסטים לפשיזם וקבע: 'קל לחנך לפשיזם, לרביזיוניזם, לסגידה לא מבוקרת למנהיג, ולכן יש לנהל את המאבק ברביזיוניסטים 'בחומרה ובלא פשרות'.¹⁵ אבל בן-גוריון היה היחיד שדיבר בהשוואתו על הרפובליקה של ויימאר ועל נסיבות נפילתה, ולא רק בשנות השלושים, אלא גם בדבריו בישיבת הממשלה מיד לאחר ההפגנה האלימה נגד השילומים מגרמניה שארגנה תנועת

13. בבחירות שהתקיימו ב-17 ביולי 1933 קיבלו מפלגות ההסתדרות 44.6 אחוזים מהקולות, ואילו הצה"ר קיבלו כ-14 אחוזים.

14. מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, א, תל-אביב 1975, עמ' 256. לא כל החוקרים רואים במאבק בין השניים מאבק אישי. לדוגמה, ישראל קולת, 'מקומו של זאב ז'בוטינסקי בפנתיאון הלאומי', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי (עיונים בתקומת ישראל – סדרת נושא), קריית שדה-בוקר 2004, עמ' 7–27.

15. ברוך כנרי, טבנקין בארץ-ישראל, אפעל 2003, עמ' 333.

החרות.¹⁶ יחסו לרפובליקה הזאת, שהיה אולי טראומטי, הסביר מדוע חזר על ההשוואה שוב ושוב בימים ההם – ימי הקריסה הסופית של הרפובליקה ותפיסת השלטון בגרמניה בידי הנאצים. במרס 1933, שאז היה היטלר מקנצלר הרייך לדיקטטור גרמניה בפועל במחקו את שרידי רפובליקת ויימאר וחוקתה,¹⁷ הוא אמר על התנועה הרביזיוניסטית:

אנו חיים עכשיו בעולם של חיות טרף; לא רק בגרמניה כך, כי אם גם בעולמנו אנו. [...] העם הגרמני לא ייהרס על-ידי פעולת היטלר, ואנו עלולים ליהרס. לכל עבודתנו צפוי חורבן, אם לא נלכד כוח נגד ההיטלראים שלנו. [...] הם יחריבו אותנו באכזריות וכלי מעצורים.¹⁸

בהמשך הוא קבע שהמאבק עם הרביזיוניסטים הוא מאבק גורלי: 'אנו עומדים בפני מלחמה על חיים ומוות. [...] אנו רגילים לבחירות [...] אולם עלינו להכיר שהפעם זהו מאבק דמים. כל פעולתנו יכולה להיחרס עד היסוד'. טענתו העיקרית היתה, ש'סכנת הרביזיוניסטים איננה ברביזיוניסטים, אלא בבית'ר ובז'בוטינסקי'.¹⁹ הוא כינה אותו מנהיג מסוכן, שהתנהגותו פוגעת בציפור הנפש של התנועה הציונית – מקור סמכותה וכוחה המוסרי, שהרי היא 'איננה עדיין מדינה יהודית' ואין 'להפריז בהערכת השפעתה ואפשרויותיה'. כוחה 'אינו כוח פיזי, משוללת היא כוח פיזי [...] ובהימוט היסוד המוסרי והחברתי, נהרס התוכן כולו, שעליו ייכון כל הבניין הציוני'.²⁰ דבריו כווננו למעשהו המפורסם של ז'בוטינסקי בקונגרס הציוני הייז, בשנת 1931 – אחרי שהקונגרס דחה ברוב ניכר את הצהרתו כי "המטרה הסופית" (Endziel) של התנועה הציונית היא מדינה עברית, 'אדון ולדימיר ז'בוטינסקי' הגיב לנוכח החלטה שלא היה שבע רצון ממנה: 'קרע לעיני כול את כרטיס הציר שלו ועזב את הקונגרס' – כפי שתיאר בן-גוריון בלעג.

בעיניו של בן-גוריון, צעדו של ז'בוטינסקי העיד על מלחמתו הבלתי-פוסקת נגד השתתפות חבריו בתוך ההסתדרות הציונית' – קביעה המסבירה את טענתו שהוא נאבק בז'בוטינסקי ובבית'ר (כלומר ביסודות הרדיקליים) ולא בתנועה הרביזיוניסטית כולה. מגמתו העקיבה הובילה את ז'בוטינסקי למאבק בחבריו בתנועתו שלא רצו 'ללכת עימו בדרך הפוליטיקה של הריסת ההסתדרות הציונית'; הוא לא היסס מפני שבירת מפלגתו ועשה את "הפוטש" הידוע.²¹ הצעד הזה מראה עד כמה ז'בוטינסקי היה מוכן להרחיק

16. ראו: ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון, עמ' 114-120. הישיבה היתה ב-13 בינואר 1952.
 17. ב-23 במרס 1933 חוקק הרייכסטאג ברוב גדול את 'חוק ההסמכה' שהעביר את סמכות החקיקה ממנו לממשלה, ולמעשה לידי היטלר.
 18. מדבריו בישיבת מרכז מפא"י, 15 במרס 1933, ארכיון מפלגת העבודה ע"ש משה שרת, בית ברל (אמ"ע) 23/33. ראו גם: שבתי טבת, קנאת דוד, ג: הקרקע הנוער, תל-אביב 1987, עמ' 37-38.
 19. מדבריו בישיבת מרכז מפא"י, 15 במרס 1933, שם.
 20. 'הקונגרס הציוני', הפועל הצעיר, 36, 7 ביולי 1933.
 21. בריוני המועצה העולמית של תנועתו, שהתקיימו בקטוביץ' (Katowitz) שבמערב גליציה, הוא עמד מול רוב חברי הנהלתה, שהתנגדו לפרישה מההסתדרות הציונית העולמית. תגובת ז'בוטינסקי

לכת כדי לשבור את ההסתדרות הציונית כ'מוסד העליון המחוקק והמחייב של התנועה הציונית', הנושא את 'הרצון הלאומי [...] של העם העברי לגבי בניינה של ארץ ישראל'. הנקודה המרכזית בהתקפתו היתה כאמור השוואה עקיבה של ז'בוטינסקי לנאצים ולהיטלר עצמו. הוא כינה אותו 'ולדימיר היטלר'²², ובימנו הוא כינה אותו 'רוצ'ה'²³. בספטמבר 1930 היה בן-גוריון בברלין ותיאר במכתב את הניצחון הראשון של הנאצים בבחירות לרייכסטאג²⁴ במשפט הבא: 'כאן עוד לא נשתחררו מהתדמיה של הבחירות. הניצחון המרעיש של "הריוזיוניסטים" הגרמנים עבר על כל החששות'. בהמשך ציין: 'קראתי היום את האורגן של היטלר – ונדמה היה לי, שאני קורא את ז'בוטינסקי ב"דואר היום". אותם הדברים, אותו הסגנון ואותו הרוח'²⁵.

לאחר שנרצח חיים ארלוזורוב בחוף תל-אביב ב-16 ביוני 1933, הציעו גורמים מהימין, כמו סיעת גרוסמן, וההצעה אומצה בידי הציונים-הכלליים, לדחות את הבחירות להסתדרות הציונית, שתוכננו להתקיים כחודש אחר-כך.²⁶ ההצעה נדונה בפורום קואליציוני,²⁷ ואחרי כמה ימים דחתה אותה ההנהלה הציונית.²⁸ בן-גוריון התנגד נחרצות להצעה וכתב

- היתה נמרצת: ב-22 במרס 1933 הוא פרסם מנשר, הידוע כ'מנשר לודו' ובו הודיע על פיזור הנהלת הצה"ר, על לקיחת סמכויות הניהול לידי ועל הפסקת הפעילות של מוסדות התנועה. באותו היום הוא טלגרף לגרוסמן על החלטתו 'ליטול לידי את הנהגת הצה"ר בתוקף תפקידי כנשיא, והוציא הודעה רשמית ובה הודיע ש'פעולות המוסדות המרכזיים הקיימים של התנועה העולמית מופסקות בזה'. בהסתדרות הציונית נחשב צעדו למעשה דיקטטורי, לדוגמה: 'ק' בן-עקיבא, "המלכות השלישית" ו"ההסתדרות הציונית השלישית", הפועל הצעיר, 23, 31 במרס 1933; אך החוגים הרדיקליים בתנועה הרביזיוניסטית, ובייחוד אנשי 'ברית הבריונים', תמכו בו ובצעדו בהתלהבות.
22. ולדימיר היה שמו הרוסי של ז'בוטינסקי; הכינוי הזה מופיע בכמה מקורות, למשל: טבת, קנאת דוד, ג, עמ' 38-39; שמואל כץ, ז'בו: ביוגרפיה של זאב ז'בוטינסקי, תל-אביב 1993, עמ' 834.
23. בימי הפולמוס שלאחר רצח ארלוזורוב הוא כתב בזעם לחברי מפא"י: 'מהמניפסט של הרוצ'ה שהמצאתי לכם לפני ימים אחדים תראו שהוא כבר קשר את גורלו עם סטבסקי "החף מפשע" (ורשה, 2 ביולי 1933). אברהם סטבסקי הועמד לדין על רצח ארלוזורוב, הורשע ונדון למוות, אבל זוכה בערעור בגלל חוסר ראיות.
24. בבחירות ב-14 בספטמבר 1930 נהפכה המפלגה הנאצית ממפלגה קטנה, שהיו לה רק 12 צירים (כ-2.6 אחוזים), למפלגה השנייה בגודלה ברייכסטאג עם 107 צירים (כ-18.3 אחוזים).
25. מכתב אל השל פרומקין, ברלין, 16 בספטמבר 1930, אב"ג, התכתבות. השל פרומקין (1897-1974) היה כלכלן ודמות מרכזית בהסתדרות ובהנהלת 'סולל בונה'. כיהן ככנסת הראשונה. ראו: בר-זוהר, בן-גוריון, א, עמ' 256. בשנת 1928 היה ז'בוטינסקי לעורך הראשי של דואר היום. כשנה אחר-כך רצה לחזור לארץ, אך הממשל הבריטי לא אפשר לו.
26. אנשי הסיעה דרשו לדחות את הקונגרס הציוני לשלושה חודשים. נימוקם היה: 'אסור לנהוג בפזיזות' (דבר, 28 ביוני 1933). הסיעה התנגדה לרצונו של ז'בוטינסקי לפרוש מהתנועה הציונית ונשארה בה, ובראשה עמד מאיר גרוסמן.
27. התייעצות חברי הוועד הפועל הציוני המשותפים למפלגות הקואליציה, 22 ביוני 1933, אב"ג, פרוטוקולים של פגישות.
28. הישיבה התקיימה בלונדון ב-29 ביוני 1933. ראו: 'הקונגרס הציוני איננו נדחה', דבר, 30 ביוני 1933.

ביומנו דברים קשים: 'דחית הבחירות – הוא אסון לתנועה, ובכל הכוח שבידינו עלינו להלחם נגדה'.²⁹ סיבה מרכזית היתה חששו שהרחייה עלולה לפגוע בסיכוי מפלגתו לנצח בבחירות,³⁰ וטענתו המרכזית היתה שמשמעות הרחייה היא כניעה לרביזיוניסטים, ועל זה כתב ביומן דברים נרגשים, המעידים על סערת רוחו: 'הבחירות מוכרחות להיות – ובזמן! אל תתנו יד להורסי ההסתדרות הציונית ולהורסי תנועתנו. אל תכנעו לטירור המוסרי של הסופרסקים'³¹ והאחימאירים³² [...] בלי בחירות איני ערב בעד חברינו בפני הפרובוקציה המתגברת של כנופית ז'בוטינסקי'. בסיום דבריו כתב תחת הרושם הכבד של הוצאת המפלגה הסוציאליסטית הגרמנית אל מחוץ לחוק בהוראת המשטר הנאצי החדש,³³ דבר שעיתוני ארץ-ישראל פרסמו בכותרת הראשית:³⁴

אני יודע שגם בארץ דחית הבחירות ידכאו את חברינו ויאישו אותם מפעולה קונסטרוקטיבית בהסתדרות [הציונית]. אל תשכחו – שבין שיש יסוד לגזרה השווה ובין שאין לה – שבקרב רכבות חברים עומדת בלחת התנהגותה של הס.ד.³⁵ הגרמנית בפני ההתפרצות של היטלר. ואל נכנע!

כדי לאשש את השוואתו נזקק בן-גוריון יותר מפעם אחת למאמר שכתב אב"א אחימאיר בחזית העם, בטאון 'ברית הבריונים'. במרס 1933 הוא טען כי "חזית העם" הרביזיוניסטי, האורגן הרשמי של בית"ר³⁶ הצדיק את הפילוג בתנועה הרביזיוניסטית ואת פרישתה מההסתדרות הציונית על-ידי הקביעה כי דבר האחדות של 'כלל ישראל' הוא שקרי ואילו "בדרך של פירוד הלכו התנועות הלאומיות הקשורות בשמותיהם המזהירים של קמאל [אתאתורק], מוסוליני, [אמון] דה-ולירה והיטלר".³⁷ בראשית יולי 1933, ערב הבחירות לקונגרס הציוני, הוא חזר וציין את הדברים האלה:

29. יומן בן-גוריון, 28 ביוני 1933, אב"ג.
30. הוא כתב למאיר גרבובסקי: 'אם הבחירות לא יתפוצצו (יש חשש כזה מצדנו – כי ז'בוט. עושה הכל עכשיו למען פוצץ את הבחירות), נצחוננו בטוח' (ורשה, 3 ביולי 1933). מאיר גרבובסקי (ארגוב) (1905-1933) היה עסקן בכיר במפא"י; שנים רבות היה חבר כנסת (1949-1963) ויושב-ראש ועדת החוץ והביטחון שלה (1951-1963).
31. יהושע סופרסקי (1879-1948) היה יושב-ראש 'ברית הציונים הכלליים' בארץ-ישראל בשנות השלושים. ניסה לגבש את החוגים האזרחיים לכוח פוליטי מוביל ביישוב.
32. אב"א אחימאיר (1896-1962) עמד בראש הזרם הרדיקלי של התנועה הרביזיוניסטית בארץ-ישראל בראשית שנות השלושים.
33. ב-22 ביוני 1933, ימים מספר לפני כתיבת מכתבו של בן-גוריון.
34. לדוגמה: 'היטלר מבצע – נאסרה מפלגת ס"ר', דבר, 25 ביוני 1933.
35. המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית הגרמנית (SPD).
36. הקביעה הזאת אינה נכונה. מעולם הוא לא היה ביטאון של בית"ר. לדעתו, בן-גוריון 'טעה' כאן במכוון.
37. 'הקונגרס הציוני' (לעיל הערה 20).

יחסו של בן-גוריון לרביזיוניזם ולזרמיו

אני מאשים את 'המנהיג' הרביזיוניסטי בחיקוי הדמגוגיה ואמצעי השיסוי והמלחמה של היטלר. אני מאשים את העיתון הראשי של הרביזיוניזם בא"י³⁸ – את 'חזית העם' – שפרסם אחרי ה'פוטש' בקטוביץ' מאמר בשם 'ההסתדרות הציונית השלישית'³⁹ שבו מוצגים 'השם המזהיר של היטלר' ותנועתו, כנס ומופת לצינות 'הפטריוטית' האמיתית, מאמר המצדיק את ניסיון הרביזיוניסטים לפלג את ההסתדרות בהסתמכו על הרוגמא של היטלר (חזית העם, 28 במרס 1933).⁴⁰

הבנת התייחסותו למאמר הזה דווקא, וערב עלייתו לשלטון, עשויה להבהיר את התנהגותו בשנת 1963, בימי שקיעתו (ועל זה בהמשך). התקפתו של בן-גוריון על ז'בוטינסקי גברה בעקבות רצח ארלוזורוב. הוא רשם ביומנו על 'תרומתו' של ז'בוטינסקי לרצח הזה: 'אין לקבוע עדיין שרוויזיוניסט רצח, אולם אפשר לדרוש כל זאת על יסוד ההסתה הפוגרומית של ז'בוטינסקי נגד הפועלים'.⁴¹ בנאום פומבי הוא קבע דברים לא פחות חמורים: 'אני מאשים את ז'בוטינסקי, כי הוא וחבריו ניהלו במשך שנתיים בעיתונות הרוויזיוניסטית ובעיתונות הקנויה הסתה מחפירה נגד חיים ארלוזורוב [...] לא באנדיטי-העט אשמים בזאת, אלא מנהיגם שחינכם למעשים טובים אלה'.⁴²

התקפותיו היו גורם מרכזי לנצחון תנועתו במערכת הבחירות הגורלית, וגם גרמו להשחרת ז'בוטינסקי בעיני חברי תנועת העבודה. ההשוואה הקבועה בינו לבין היטלר עצמו ולאירועים שאירעו במהלך תפיסת השלטון בידי הנאצים היתה כלי יעיל במאבק הבחירות. כה יעיל עד שאחר-כך לא הצליח בן-גוריון לשנות את הדימוי הדמוני שהוא עצמו בנה.

יחסו לז'בוטינסקי בימי 'הסכמי לונדון'

זמן קצר אחרי הבחירות לקונגרס חל שינוי ניכר ביחסו של בן-גוריון אל ז'בוטינסקי. הדבר נבע מהנסיבות החדשות של הימים ההם, כמו העלייה החמישית, שהיתה אז בעיצומה, ורוב העולים היו 'בורגנים' ולא 'חלוצים'. אך מעבר לכך, מעתה הוא ראה את ז'בוטינסקי בעיני מנהיג לאומי (בשנת 1933 הוא נבחר להנהלת הסוכנות היהודית) ולא בעיני מנהיג מעמדי-מפלגתי.

באוקטובר 1934 הוא נועד עם ז'בוטינסקי בלונדון לסדרה אינטנסיבית של שיחות חשאיות. ביוזמתו של פנחס רוטנברג התקיימו 12 פגישות – מ-10 באוקטובר עד 11

38. גם פה בן-גוריון קובע בכוונה קביעה לא מדויקת.

39. כתב את המאמר אבא סיקרא, כלומר אבא אחימאיר. ראו: יוסף הלר, 'ה"מוניזם של המטרה" או ה"מוניזם של האמצעים"? המחלוקת הפוליטית והאידיאולוגית בין זאב ז'בוטינסקי לבין אב"א אחימאיר, 1933-1928, ציון, נב (1987), עמ' 363.

40. 'אני מאשים', דבר, 7 ביולי 1933.

41. יומן בן-גוריון, 23 ביוני 1933, אב"ג. הדברים נכתבו בברלין שבוע אחד אחרי הרצח.

42. 'במה אנו מאשימים את ז'בוטינסקי', דבר, 16 ביולי 1933.

בנובמבר 1934. מטרתן היתה להסדיר את היחסים עם התנועה הרביזיוניסטית, שהתערערו במערכת הבחירות הסוערת והאלימה, כדי למנוע את פרישתה מהתנועה הציונית. במהלך נוצרה קרבה מסוימת בין שני המנהיגים. בפגישה הראשונה היו יחסיהם צוננים ביותר, אולם במהלכה – היא נמשכה כשש שעות, עד הצות הליל – החל הקרח להפשיר. וכך תיאר בן-גוריון:

בשש באתי לפ.ר. [פנחס רוטנברג] וכבר מצאתי אצלו את וו. ז. [ולדימיר ז'בוטינסקי]. אמרתי לו שלום בלי מתן יד. הוא קם הושיט ידו ושאל: 'האם אינך רוצה לתת לי יד?' [...] מתחילה שררה מתיחות בשיחה. שנינו פנינו זה לזה ב'אדון' – במשך השיחה כאילו נפלה המחיצה הפורמלית.⁴³

הפגישה המכרעת ביניהם נמשכה יותר מ-15 שעות – מ-26 באוקטובר אחר הצהריים עד בוקר ה-27 בחודש. הם יצאו לתוך הלילה 'הלונדוני הקר והלח, [...] נשאו בכיסם טיטותיהם של שני הסכמים'.⁴⁴ מטרת ההסכם הראשון היתה להסדיר את היחסים בין ההסתדרות הכללית לבין הסתדרות העובדים הלאומית (הע"ל); מטרת השני, שנודע בכינוי 'הסכם העבודה', היתה להסדיר את עניין העבודה המאורגנת ואת חלוקת העבודה בין שתי ההסתדרויות. ב-11 בנובמבר הם חתמו על ההסכם השלישי – הסכם-משמעת בהסתדרות הציונית.⁴⁵ כשהסתיימו השיחות חש בן-גוריון שהן הפסיקו את העימות החריף שהתחולל ביניהם. אחרי שנים רבות הוא הגדיר את זה באופן מינורי: 'הפולמוס המר והבלתי-ידידותי בינינו נפסק, מצדי בהחלט'.⁴⁶

ב-28 באוקטובר, יום אחד אחרי החתימה על שני ההסכמים הראשונים, כתב בן-גוריון לעמיתו לשיחות מכתב רווי רגשות – יש לזכור כי הוא נשלח לאדם שהוא כינה 'ולדימיר היטלר'. בין השאר הוא כתב אליו את הדברים האלה:

אני מקווה שלא תתרעם עלי אם אפנה אליך כלחבר וידיד – בלי האדון הציווילי. אולי נפרדנו אתמול מתוך עייפות לאחר 15 שעות רצופות של עבודה מתוחה. אין אני סנטימנטלי – ונדמה לי גם אתה אינך, אבל לא הגדתי לך אשר בלבי, לא אגיד זאת גם עכשיו. מבחינה אובייקטיבית מה שעשינו – ואולי יותר מה שנסינו לעשות, תלוי בערכו לא בנו אלא בצבור אשר בשמו נדברנו. [...] אולם יש גם בחינה סובייקטיבית, ושום דבר שיקרה מעכשיו לא ישנה את העובדה ששנינו נפגשנו ובמשך שעות רבות שכחנו את כל אשר עמד מאחורינו – וחרדה רבה לכבוד התנועה ולהצלחת מפעלה,

43. יומן בן-גוריון, 10 באוקטובר 1934, אב"ג.

44. בר-זוהר, בן-גוריון, א, עמ' 294.

45. נכתבו לא מעט מחקרים על הסכמי לונדון; הבולט שבהם הוא ספרם של יעקב גולדשטיין ויעקב שביט, ללא פשרות: הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי וכישלונו, 1934-1935, תל-אביב 1979.

46. דברי ראש הממשלה בעצרת לזאב ז'בוטינסקי לרגל עשרים שנים למותו, בית נשיא המדינה, 24 ביולי 1960, אב"ג, נאומים.

יחסו של בן-גוריון לרביזיוניזם ולזרמיו

מתוך [שויון] ומתוך כבוד הדדי הניעה אותנו למאמץ משותף. עובדה זו לא תעקר מלבי – יקרה מה שיקרה. [...] [וחתם במילים] אני לוחץ ירך בהוקרה.⁴⁷

ואולם בן-גוריון לא הצליח לשכנע את המחנה שלו עצמו לאשר את ההסכמים – הרוב בוועידת ההסתדרות (חדרה, 17-19 במרס 1935) התנגד לאשרם.⁴⁸ הוא העביר את הנושא להכרעת משאל של כלל חברי ההסתדרות – ורוב ניכר של המשתתפים התנגד להם.⁴⁹ לבן-גוריון זו היתה אכזבה מרה. אמנם הוא לא התייחס למשאל ביומנו,⁵⁰ אבל יצחק בן-אהרן, שהיה אז מקורב אליו מאוד, טען שכשלונו היה הצעד הראשון בתהליך שהביא לידי פילוג מפא"י.⁵¹ באופן אבסורדי למדי, גורם מרכזי לכישלון היה מאבקו הנחרץ של בן-גוריון בז'בוטינסקי ותנועתו בימי הבחירות. הרי הוא עצמו היה חוד החנית במאבק המר הזה בין התנועות, ומתנגדי ההסכם השתמשו בנימוקיו שלו נגד עמדותיו החדשות. ועל זה כתב מאיר אביזוהר:

ההפתעה, ההתרגשות הרבה ומשבר האמון שפרץ, מקורם לא רק בכך, שמפא"י על שכבותיה השונות לא היתה מוכנה מבחינה פסיכולוגית למפנה פתאומי מעין זה, אלא גם בכך, שבשנתיים שקדמו היה זה דווקא בן-גוריון, שהוביל את מפא"י במאבק המיליטנטי נגד הרוויזיוניסטים. זאת ועוד [...] חודשיים לפני פגישות בן-גוריון-ז'בוטינסקי סיכמה המפלגה סדרת דיונים סוערים, החליטה ברוב דעות שלא להיכנס לשום משא-ומתן עם המפלגה היריבה, ודחתה הצעה, שמפא"י תשגר נציגים להיפגש עם ההנהגה הרוויזיוניסטית כדי לברר את מהות הצעותיה לשלום בציונות.⁵²

כך אפוא נהפכה חרבו לחרב פיפיות נגדו עצמו. השינויים הדרמטיים ביחסים בין שני המנהיגים, שהתחוללו בפרק זמן קצר, הם עדות מרתקת למורכבות יחסיהם – על מורדותיהם ועליותיהם.

47. יומן בן-גוריון, 28 באוקטובר 1934, אב"ג. המכתב פורסם בכמה מקומות, למשל: כץ, ז'בו, עמ' 925-926; בר-זוהר, בן-גוריון, א, עמ' 295.

48. 74 צירים תמכו באישורם ו-89 התנגדו.

49. המשאל היה ב-24 במרס 1935 והשתתפו בו 25,414 חברים. 15,227 (60 אחוז) התנגדו, ורק 10,187 (40 אחוז) תמכו בו.

50. ביום המשאל הוא כתב בו מילה אחת: 'המשאל'.

51. יצחק בן-אהרן, בעין הסערה: פרקים במאבקי דורי, תל-אביב 1977, עמ' 218-219.

52. מאיר אביזוהר, בראי סדוק: אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י, תל-אביב 1990, עמ' 150-151. על הנושא בכלל: שם, עמ' 136-148; אניטה שפירא, 'הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באלימות, 1932-1935', ההליכה על קו האופק, תל-אביב 1988, עמ' 117-82.

ב. יחסיו עם אורי צבי גרינברג בימי 'פרשת לבון'

בימי 'פרשת לבון' נוצרו שני מחנות בנוגע לעמדה כלפי בן-גוריון. מחנה המתנגדים היה מורכב משלוש קבוצות: מתנגדים בקרב מפא"י בראשות חלק ניכר מהנהגת המפלגה (כמו גולדה מאיר, פנחס ספיר וזלמן ארן); מפלגות פוליטיות שהתנגדו לו, בעיקר מפלגות השמאל הציוני (מפ"ם ואחדות-העבודה) ותנועת החרות; קבוצת אינטלקטואלים, רובם חברי הסגל של האוניברסיטה העברית בירושלים. גם במחנה האחר היו שלוש קבוצות: תומכיו בצמרת מפא"י, בעיקר ראשי הצעירים (גיורא יוספטל, אבא אבן, משה דיין ושמעון פרס); אנשי רוח הקשורים למפא"י ולתנועת העבודה, כמו נתן אלתרמן, חיים הזז, מנחם דורמן וד"ר חיים שיבא; אנשי רוח מהימין הרדיקלי כמו ישראל אלדרד, שתמך בו על אף נסיונו של בן-גוריון לסלקו ממערכת החינוך.⁵³ הבולט בהם היה אורי צבי גרינברג.⁵⁴ מבחינת תנועת החרות, שהיתה במידה רבה חוד חנית של המאבק,⁵⁵ תמיכתו בבן-גוריון היתה לא נוחה, ונשאלה השאלה, כיצד המשורר הנערץ מעז לתמוך באיש המזוהה עם 'הסזון' ועם 'התותח הקדוש' שהפגיו את 'אוניית הישע' – 'אלטלנה'.⁵⁶

בן-גוריון הכיר אותו בימים שהמשורר היה חבר במפלגת אחדות-העבודה,⁵⁷ והיו ביניהם קשרים אישיים.⁵⁸ בן-גוריון אף תמך כספית במשורר,⁵⁹ והביע כלפיו כבוד, הערכה ואף חיבה. חנן חבר טען בקשר לכך שבן-גוריון 'התמיד ביחס העוין והמיליטנטי [...] כלפי הרביזיוניסטים גם אחרי קום המדינה [...] אבל לא כן היה לגבי אורי צבי גרינברג. בעקבות הקמת המדינה הפך אצ"ג בעיני בן-גוריון לשטח מפורז [...] הוא] לא נכלל מעולם ברישימת

53. בשנת 1950 ניסה שר הביטחון בן-גוריון למנוע את העסקתו של אלדרד כמורה בבית-ספר פרטי בטענה שהוא מטיף 'להשתמש בנשק נגד צה"ל וממשלת ישראל'. אלדרד פנה לבג"ץ וזכה. בית-המשפט העליון קבע שהתערבות שר הביטחון אינה חוקית. ראו: דפנה ברק-ארוז, 'בלי פוליטיקה בבית-הספר', בתוך: דוד חשין ואחרים (עורכים), בית-המשפט: חמישים שנות פסיקה, ירושלים 1999, עמ' 34-35.

54. ראו: יחיעם ויץ, 'מעורבות האינטלקטואלים ב"פרשת לבון"', ציון, סד (תשנ"ט), עמ' 365-367.

55. הדמות המרכזית במאבק 'חרות' היה חבר הכנסת ד"ר יוחנן בדר. ראו: יוחנן בדר, הכנסת ואני, ירושלים 1979, עמ' 130-146.

56. אברהם אקסלרוד, 'על הצעתו של אורי צבי גרינברג, חרות, 24 בינואר 1961. אברהם אקסלרוד היה מראשי הסתדרות העובדים הלאומית (הע"ל) וסניף תנועת החרות בירושלים.

57. הוא היה חבר בה בשנים 1923-1929. ראו: אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח, תל-אביב 1992, עמ' 200-205.

58. דוגמה לכך הוא מכתב ברכה חם שהוא שלח אליו לרגל הולדת בנו (11 בינואר 1951, אב"ג, התכתבות).

59. ביומנו הוא כתב: 'בבוקר בא אצלי א.צ. גרינברג. נראה רזה מאוד. שאלתיו מה קרה לו. היה חולה. [...] הוא שוקל עכשיו רק 48 קילו. [...] מראה פניו עורר בי דאגה. מסרתי לו המחאה על 2000 ל"י.

קבל אחרי סרובים רבים (יומן בן-גוריון, 24 באוגוסט 1965, אב"ג).

המוקעים הרביזיוניסטים של בן-גוריון.⁶⁰ בסוף שנות החמישים, לפני פרשת לבון, הם התחילו להתכתב. היוזמה היתה של אצ"ג, וראש הממשלה ענה לו מיד. במכתבי בן-גוריון היו שני קווים: האחד היה אי-הסכמה, שבוטאה באופן עדין ולא בוטה; האחר היה הוקרה וחיבה. בשלהי שנת 1958 כתב אצ"ג לנשיא המדינה ולראש הממשלה על שגריר בריטניה בארץ, המתנהג כמו 'הנציב העליון הבריטי' – לאחר שבכיקור במאהל בדווי בנגב העניק למארחיו תמונה של מלכת אנגליה.⁶¹ בתשובתו ענה ראש הממשלה: 'אין יסוד לחששך שהשגריר הבריטי נוהג בארץ כנציב עליון. חסל פרק נציב זר. זוהי ישראל שלנו, או כמו שאתה אולי היית אומר: מלכות ישראל'. סיום התשובה מעיד על חיבתו למשורר כשעל בקשת אצ"ג לשוחח עמו הוא ענה: 'ברצון רב אני מוכן להיפגש אתך ולא רק לשוחח על "אלביון הבוגד" – אלא גם על דברים אחרים'.⁶² בספטמבר 1960, ערב התפוצצות פרשת לבון, כתב לו אצ"ג: 'העם זקוק למתן דיקטורה רוחנית',⁶³ ובן-גוריון השיב: 'אם בדבריך "העם זקוק לדיקטורה רוחנית" אתה מתכוון להדרכה חלוצית ונאמנה – אני מסכים, אבל ידוע לך וודאי שאני חסיד ומאמין גדול בדימוקרטיה'. את מכתבו סיים במילים: 'אני לוחץ ידך בתודה ובידידות ובהוקרה'.⁶⁴ בתשובתו התייחס אצ"ג לפרשת לבון וכינה את הסערה שהתחוללה בעיתונות 'המערכולת הרכילאית העכורה בעניין לבון', והוסיף: 'הז'ורנאליסמוס הקלוקל הזה [...] סתום פיות בכל כח [...] כי זה עובר כל גבול'.⁶⁵ תשובת ראש הממשלה העידה עד כמה הוא הסכים עמו, וגם על סערת נפשו: 'אשר ל"מערכולת הרכילאות העכורה", כפי שאתה קורא לה בצדק, – היא מעוררת בי בחילה, ואני מתחרט על שבתחילה התערבתי בה [...] ולא אטפל עוד בדבר – ואם שנטז'יסטים [סחטנים] ורודפי-סנסציות יוסיפו לבחוש בקדרת-סחי – ינעם להם'.⁶⁶ אצ"ג ענה והסביר מדוע מתנגדו קמו עליו לפתע עתה:

עכשו תדע: אלו שחולקים עליך עכשו – ו'לפתאום' באינטנסיביות כזאת – חלקו עליך בסתר, כי ראו את עצמם במהות – בהיפוך גמור למהותך. אתה נסעת וסחבת אותם אתך כבני-לויה ברכבת ומשהגעת אתם לתחנת מדינת-ישראל, ירדת אתה וירדו הם: אתה לסף המלוכה והם: לא למלוכה – אלא ל'קהלה' מורחבת.⁶⁷

60. חנן חבר, מולדת המוות יפה: אסתטיקה ופוליטיקה בשירת אורי צבי גרינברג, תל-אביב 2004, עמ' 175.

61. רמת-גן, 5 בנובמבר 1958, אב"ג, התכתבות.

62. ירושלים, 10 בנובמבר 1958, שם.

63. רמת-גן, ו' תשרי תשכ"א, שם.

64. שדה-בוקר, 6 באוקטובר 1960, שם.

65. רמת-גן, כ"ה תשרי תשכ"א, 16 באוקטובר 1960, שם.

66. 22 באוקטובר 1960, שם.

67. רמת-גן, 25 באוקטובר 1960, שם (ההדגשה במקור); לא מצאתי את תשובת בן-גוריון למכתבו.

כך אפוא על אף הפערים האידאולוגיים ראה אצ"ג בכך-גוריון קרוב לעמדתו הבסיסית – חותר למלכות – בניגוד למתנגדיו. מאמרי התמיכה שכתב פורסמו בכסאון עיריית רמת-גן.⁶⁸ באחד מהם ציין נקודה דומה למה שכתב בכך-גוריון: אלה התוקפים אותו 'בשם הצלת הדמוקרטיה, למעשה מתכוונים לפגוע בסמכות המדינה וראשה: שלא חילול דמוקרטיה מדומה כאן, אלא חילול סמכות ראשות המדינה [...] "הפרשה" מגלה את ערוות האמת: את חשיפת פרצופה של האנטי-ממלכתיות שהיתה חבויה בעיתונות ובעסקנות של כל המפלגות'.⁶⁹

כיצד להסביר את יחסו המיוחד של בכך-גוריון לאצ"ג, שהיה הסמל המובהק של הימין הקיצוני? יחסו לעולם היה דואלי. מהצד האחד הקו הדומיננטי באופיו היה יכולת הראייה הפרגמטית, המפוכחת ואף האכזרית. הרי הקו המרכזי בקורותיו היה ניהול דיאלוג עם המציאות ועם 'עמק הבכא' של ההיסטוריה היהודית והצינונית, וזה היה תנאי הכרחי לגדולתו כמנהיג. אבל הצד האחר היה בעמדו לנוכח אמונה צרופה, חלוציות והרצון להקריב את הנפש למען העם והלאום, ואז הוא היה מוכן להתעלם מאידאולוגיה השונה משלו. הוא היה מסוגל להעריך דמויות לא פוליטיות שהלכו עד הסוף בנתיב שלא היה נתיבו. הקו הזה באישיותו מסביר את יחסו לדמויות מן העולם הרביזיוניסטי, כמו יהושע כהן, גאולה כהן ואברהם שטרן (י"ר).

ג. יחסו עם יהושע כהן

מהות יחסיהם

יחסו עם יהושע כהן, איש לח"י וממייסדי קיבוץ שדה-בוקר, קיבוצו של בכך-גוריון, היו הדוקים ורבי-שנים. כהן היה האדם הקרוב ביותר אליו בשנים האחרונות בחייו, אף שהוא רצח כמו ידיו את הרוזן פולקה ברנדוט.⁷⁰ בכך-גוריון, שגינה את הרצח במילים החריפות ביותר – 'כנופיית אנשי בלייעל, מוגי לב ושפלי מזימות'⁷¹ – ידע היטב שכהן עצמו

68. על מאמריו בכסאון הזה ראו: ירון סחיש, 'הבשורה שגרה ממקומון רמת-גן', דבר, 17 במאי 1991.

69. 'כוס התרעלה', ידיעות עיריית רמת-גן, טבת תשכ"א, עמ' 4 [ההדגשה במקור]. ראו: ויץ, 'מעורבות האינטלקטואלים ב"פרשת לבון"' (לעיל הערה 54), עמ' 365.

70. מתווך האו"ם הרוזן פולקה ברנדוט נרצח בירושלים ב-16 בספטמבר 1948. לדברי יוסף הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940-1949, ב, ירושלים 1989, עמ' 459, הנהגת לח"י (ישראל אלדר [שייב], נתן ילין-מור [פרידמן] ויצחק שמיר) החליטה על הרצח. האחריות לביצוע הוטלה על יהושע זלטר, מפקד לח"י בירושלים, ו'האיש שירה במתווך בפועל היה יהושע כהן, מראשוני הנוהים אחרי אברהם שטרן'.

71. מועצת המדינה הזמנית, ישיבה תשע-עשרה, 23 בספטמבר 1948, ג"מ. ראו: יחיעם ויץ, ממחותרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות, 1947-1949, קריית שדה-בוקר 2002, עמ' 132.

רצח את המתווך השוודי.⁷² עיון ביחסים המרתקים ביניהם נותן עוד ממד בבחינת יחסו לרביזיוניסטים ול'פורשים'. העיתונאי יאיר שלג תיאר את תהליך ההתקרבות ביניהם.⁷³ הקשר הראשוני ביניהם נוצר בשלהי שנת 1953 כשבן-גוריון התחיל לחיות בקיבוץ מיד אחרי פרישתו הראשונה מראשות הממשלה.⁷⁴ זמן קצר אחר-כך היה יהושע כהן מעורב בסדרי האבטחה ובסיוורים של בן-גוריון,⁷⁵ והיה לשומר ראשו כששהה בקיבוץ. כמו כן הוא הצטרף לחלק ניכר של צעדותיו כפי שציין בן-גוריון ביומנו כמה פעמים.⁷⁶ כהן ורעייתו נחמה היו זוג החברים היחיד של בן-גוריון ופולה בשדה-בוקר. ההיסטוריון זאב צחור, שהיה מזכירו האחרון של בן-גוריון, ציין שהם קיימו 'קשר קבוע רק עם נחמה ויהושע כהן, ותיקי הקיבוץ'. היה זה קשר רצוף ועמוק.⁷⁷ בשנותיו האחרונות, ובייחוד אחרי מותה של פולה בן-גוריון בינואר 1968 ואחרי שרוב מקורביו נטשו אותו, היה כהן מאחרוני נאמניו. אחרי מותו של כהן, באוגוסט 1986, נכתב באחד העיתונים: 'היו שנים בעיקר אחרי מות פולה, שבן-גוריון נעזב כליל, הנפש היחידה הקרובה אליו היתה יהושע כהן'.⁷⁸ את העובדה שכהן היה 'טרוריסט' וחבר לח"י ציין בן-גוריון בגאווה לא מוסתרת גם באוזני אורחים רמי מעלה שביקרו אותו ביישוב. לדוגמה, כך כתב ביומנו: 'הצגתי לפני [מיכאל] בודרוב [שגריר ברית-המועצות] את יהושע ונחמה – טרוריסטים לשעבר'.⁷⁹ בן-גוריון סמך עליו, כפי שציין ביומנו: 'אני מאמין לכל מילה של יהושע',⁸⁰ וראה בו סמל מזוקק של הלוחם והחלוץ המקדיש את חייו לאידיאלים לאומיים, שמעבר לקטנות הפוליטיקה – ירחוקו של כהן מעסקנות פוליטית קירב אותו ל'זקן', ולדברי שלג, בן-גוריון 'ראה ביהושע את המורד שהפך לחלוץ'.⁸¹

72. יאיר שלג, רוח מדבר: סיפורו של יהושע כהן. בספר מתואר הרצח בפירוט (עמ' 92-93). ביומנו (21 ביוני 1965) התייחס בן-גוריון לרצח במרומז.
73. שם, עמ' 105-125. על יחסיהם ראו: מרדכי נאור, 'איש הנגב – ריאיון עם יהושע כהן, מראשוני קיבוץ שדה-בוקר', בתוך: מרדכי נאור (עורך), 'ישוב הנגב, 1900-1960, ירושלים 1986, עמ' 227-239.
74. הוא הגיש את מכתב התפטרותו לנשיא המדינה יצחק בן-צבי ב-6 בדצמבר 1953.
75. ביומנו כתב בן-גוריון: 'יהושע חזר הערב מהמטה והביא לי תכנית הסיוורים' (25 בפברואר 1954).
76. לדוגמה, ב-15 בינואר 1960 הוא כתב: 'הבוקר חידשתי הצעדה – בלויית יהושע והבחורים'.
77. זאב צחור, 'סוף המרוץ', החזון והחשבוני: בן-גוריון בין אידיאולוגיה ופוליטיקה, תל-אביב 1994, עמ' 240.
78. דני קיפר, 'לוחם המחתרת שליווה את בן-גוריון בשדה-בוקר', ידיעות אחרונות, 10 באוגוסט 1986.
79. יומן בן-גוריון, 14 במרס 1959, אב"ג.
80. שם, 5 באוקטובר 1960.
81. שלג, רוח מדבר, עמ' 134.

למה יהושע?

מהדברים החמים שכתב בן-גוריון ביומנו אפשר להבין את עומק יחסו ליהושע כהן, ה'שקול כנגד קיבוץ שלם', ובהמשך: 'הושע הוא מהחלוצים הנאמנים ביותר שיש לנו היום – אם כי הוא יוצא לחי, הכל באהבה. בבחירות אינו מצביע בעד שום רשימה, וכל נפשו נתונה לחזון הפרחת הנגב'.⁸²

הדברים האלה משקפים שני פנים מובהקים באופיו של בן-גוריון. הפן הראשון היה הערצת מי שהקדישו את חייהם לאידאל החלוצי. ביומנו יש דוגמאות להערצתו את סמלי החלוציות. ביום ההלוויה של בן-ציון ישראלי הוא כתב: 'בשש השתתפתי בהלווית בן ציון. נעקר סלע של מסירות, נאמנות וחלוציות וגבורה'.⁸³ ביום ההלוויה של שלמה לביא דבריו היו נרגשים יותר: 'נפרדתי מידיד נעורים איש המופת, נאמן החזון וההגשמה, חלוץ העבודה וההגנה כל ימיו בארץ, לוחם נועז וצודק, מדבר ועושה, מראשוני מאחדי הפועלים [...]. אבי ירובעל והילל שמסרו נפשם על קוממיות עמם'.⁸⁴ הפן השני היה הערצת גיבורי המלחמה במנותק מעמדותיהם ואף ממעלליהם. לדוגמה, יחסו לאברהם שטרן (אייר), מפקד לח"י. הוא פגש את בנו יאיר שטרן במסיבת בר-מצווה של חמי (מנחם), בנו של יהושע כהן, ואמר לו: 'שללתי ואני שולל דרכי אביו ומעשיו, אבל אני מוקיר אישיותו'.⁸⁵ בשיחתו עם גאולה כהן (ועליה – בהמשך) הוא אמר עליו: 'שלפי התרשמותי היה אישיות יפה, אם כי לדעתי לא היתה לו הבנה מדינית'.⁸⁶ דוגמה שונה היא יחסו לאריאל (אריק) שרון, המפקד הנערץ והשוני במחלוקת של יחידה 101 ושל חטיבת הצנחנים. בן-גוריון ראה בו מצביא דגול, 'מיץ יואב בן-צרויה',⁸⁷ ולכן התייחס בסלחנות למגרעות אופיו.⁸⁸

82. יומן בן-גוריון, 5 במרס 1962, אב"ג. הוא ציין שמשפחתו של כהן היתה הראשונה שהצטרפה ליישוב: יהושע, אישתו נחמה ו'בנם חמיק, ילד בן שנתיים' (הוא נולד בשנת 1949).

83. יומן בן-גוריון, 7 באוגוסט 1954, אב"ג. בן-ציון ישראלי (1887-1954) היה מאישיה הבולטים של העלייה השנייה; ממפתחי החקלאות בארץ-ישראל, ממייסדי כנרת ומפעילי הרכש וה'בריחה' באירופה אחרי מלחמת העולם השנייה. נפצע ב'אסון מעגן' ב-29 ביולי 1954 ומת מפצעיו אחרי כשבוע.

84. יומן בן-גוריון, 25 ביולי 1963, אב"ג. שלמה לביא (לבקוביץ') (1882-1963) נולד בפלונסק, עיירתו של בן-גוריון. עלה בעלייה השנייה והיה ממייסדי עין-חרוד ואבי רעיון 'הקיבוץ הגדול'. שני בניו, הלל וירובעל, נהרגו במלחמת העצמאות. על יחסו ללביא ראו: יחיעם ויץ, 'אל הפנטזיה ובחזרה: מדוע החליט בן-גוריון לרדת לשדה-בוקר?', עיונים בתקומת ישראל, 8 (1998), עמ' 308.

85. יומן בן-גוריון, 20 באוקטובר 1962, אב"ג.

86. שם, 7 באפריל 1961. הוא אמר את הדברים האלה בעקבות שאלתו 'מדוע אין כותבים ספר על שטרן'. תשובתה של גאולה כהן היתה, שהיא כותבת 'ספר על לח"י ותכתוב גם על יאיר'. היא התכוונה כנראה לספרה סיפורה של לוחמת.

87. בר-זוהר, בן-גוריון, ג, עמ' 1435.

88. על יחסו לשרון, שם, עמ' 1434-1436. למשל, הוא כתב ביומנו ב-31 במאי 1959: 'יש בו תכונות שליליות וגם סגולות מבורכות. הייתי רוצה שינתן לו שנס [הודמנות] לחזור למוטב, כי הוא חיל חשוב'.

פנים אלה באופיו מסבירים את שהתחולל בנפשו כלפי יהושע כהן: הוא העריץ אותו כלוחם עז נפש המוכן להקריב את חייו למען האידאל הלאומי, והתעלם מהארגון שכהן היה חבר בו. בשנים הארוכות של יחסיהם קיבל בן-גוריון יותר ויותר את העובדה שכהן היה אכן חבר בארגון שהוא בן-גוריון שלל את דרכו שלילה מוחלטת. עדות ליחסו הדו-ערכי כלפיו וכלפי המחותרת שהוא היה חבר בה היא הקדשתו לכהן ולרעייתו, שנכתבה דווקא בספר חביון עוז, ספרו של אליהו גולומב, המפקד הלא-רשמי של 'ההגנה': 'ליהושע ונחמה כהן, חלוצים מבית לח', מתנת חבר. מאחד הלוחמים נגד הארגונים הטרוריסטיים, דוד בן-גוריון'.⁸⁹

ביחסו אל כהן היה עוד רכיב: מבחינתו יהושע כהן היה עדות חיה לעדיפות דרך חייו ואמונתו מדרכם של ה'פורשים'. העובדה שהוא הגיע מלח"י לדרך החלוצית היא הוכחה ניצחת לדרך שלו. על כך הוא כתב במכתבו לגאולה כהן:

אני מוסיף להאמין בכל לבי בדרך שהלכתי בו כל ימי בארץ. הריני רוצה לציין בשמחה ובתקווה הופעתו החלוצית של אחד מאנשי לח"י, שהוא עכשיו מפריח הנגב ובונה קבוץ שדה-בוקר, ובדירתו הצנועה במדבר נפגשנו שנינו בפעם הראשונה, וישמו יהושע כהן. דרכו של יהושע כהן, קצין בצבא הגנה לישראל וחלוץ⁹⁰ בשדה-בוקר, הוא, לפי הכרתי העמוקה, דרך הגאולה האמתית.⁹¹

חלקו של יהושע כהן בשאלת החנינה לרוצחי קסטנר

באמצעות כהן החל בן-גוריון להכיר את אנשי לח"י וגילה כלפיהם סקרנות רבה כאל עולם חדש וזר. הוא הכיר דמויות כמו יהושע זטלר, שהיה מפקד הלח"י בירושלים בימי רצח ברנדוט,⁹² יאיר שטרן, גאולה כהן ואחרים. וכך עסק בבקשות של כהן לחנינה לשלושת רוצחי ישראל קסטנר – זאב אקשטיין, יוסף מנקס ודן שמר. הם רצחו אותו בתל-אביב במרס 1957, נעצרו מיד אחר-כך וב-7 בינואר 1958 נדונו למאסר עולם בבית-המשפט המחוזי בתל-אביב. ב-19 באוקטובר 1958 דחה בית-המשפט העליון את ערעורם ברוב דעות (שלושה לעומת שניים), ואחרי כשש שנים הם קיבלו חנינה מנשיא המדינה ושוחררו. הסוגיה הזאת נדונה בכמה מקומות,⁹³ וכאן ייבדק רק תפקידו של יהושע כהן בעניין החנינה.

89. שלג, רוח מדבר, עמ' 137.

90. בטקסט המקורי נכתב 'חבר' ובן-גוריון שינה בכתב ידו את המילה ל'חלוץ'.

91. ירושלים, 4 בפברואר 1962, אב"ג, התכתבות. המכתב היה תגובה לתגובתה על מכתבו הראשון (ועל זה בהמשך).

92. השיחה ביניהם עסקה בשאלת אי-כיבוש העיר העתיקה במלחמת העצמאות. בימים ההם התחולל ויכוח בסוגיה הזאת בעקבות פרסום ספרו של דב יוסף, שהיה המושל הצבאי של ירושלים במלחמה, קריה נאמנה, תל-אביב 1960. יומן בן-גוריון, 5 באוקטובר 1960, אב"ג.

93. ראו: יחיעם ויץ, האיש שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ישראל קסטנר, ירושלים 1995, עמ' 337-339; שמואל תמיר, בן הארץ הזאת, ב, תל-אביב 2002, עמ' 971-972. לחיבור שהתמקד

נושא החנינה עלה בשלהי נובמבר 1962, ובן-גוריון עסק בה רבות אף-על-פי שלראש הממשלה אין מעמד חוקי בתהליך החנינה. העלה את הנושא איסר הראל, שהיה אז ראש המוסד והממונה על שירותי הביטחון. הוא שוחח עם בן-גוריון על האפשרות להעניק חנינה לזאב אקשטיין, ובעצם גם ליוסף מנקס.⁹⁴ כחודש אחר-כך החל כהן להיות מעורב בתהליך לאחר ששמע כנראה על היוזמה להעניק להם חנינה. הוא שוחח עם בן-גוריון בשבת בשדה-בוקר, ומטרתו העיקרית היתה לשחרר את יוסף מנקס, שהיה חברו בלח"י ומצבו הנפשי היה מעורער – 'מנקס על סף יציאה מדעתו. שחרורו עלול [במשמע של עשוי] אולי לעכב התערערותו הנפשית'.⁹⁵ בן-גוריון שוחח על זה מיד עם עמוס מנור, ראש הש"ב, וזה הציע 'להקטין עונש השלושה ממאסר עולם עד 15 שנים', כלומר 'שישתחררו אחרי עשר שנות מאסר בעוד ארבע שנים'. בן-גוריון הביא את ההצעה לפני כהן, וזה שלל אותה לחלוטין.

הנושא הזה עלה שוב אצל ראש הממשלה אחרי שלושה ימים. הראל דיבר על זה כנראה עם מנור, והציע להמיר את עונשו למאסר של 15 או 10 שנים או אפילו להעניק לו חנינה מלאה עם פיקוח של דמות ציבורית על התנהגותו לאחר שחרורו – דבריו נבעו כנראה משאלתו של בן-גוריון, שציין: הוא 'ממליץ בכל כוחותיו על חנינה'.⁹⁶ בן-גוריון לא שלל את הרעיון.⁹⁷ כמה ימים אחר-כך סיפר בן-גוריון למנור על שיחתו עם יהושע כהן. הוא הבטיח להיות ערב להתנהגותו של מנקס – תנאי הכרחי להענקת החנינה.⁹⁸ ב-24 בינואר 1963 שוחח בן-גוריון עצמו עם עמוס מנור על התנהגותו של יוסף מנקס בעתיד וציין שמנור סבור שאם יהושע, יחד עם ישראל אלדר והרב לויץ 'יערבו להתנהגות מנקס זה כמעט מבטיח את זה'. לאחר כחודש ביקש בן-גוריון מכהן לדבר עם 'הרב' (הרב אריה לויץ) 'שעל שניהם לקחת על עצמם האחריות להתנהגותו של מנקס לאחר שחרורו'.⁹⁹ במקום תשובה שאל אותו כהן: 'האם שחרורו מובטח'. ראש הממשלה התקשר 'במעמדו'

בסוגיה הזאת ראו מאמרו של המשפטן פרופ' ראובן ירון, 'חנינה שכזאת (על פרשת חנינת נאשמי רצח קסטנר)', האומה, 129 (1997), עמ' 37-43.

94. השלישי, דן שמר, קיבל חנינה מנשיא המדינה יצחק בן-צבי ב-8 ביוני 1961. נח סביר, 'הנשיא הפחית עונשי המאסר של שטרקס, מנקס, שמר ואקשטיין', מעריב, 23 במאי 1963. ביומנו כתב ראש הממשלה: 'איסר מעורר [את] בעית אקשטיין, אחד מרוצחי קסטנר. מתנהג יפה בכלא. אחיו הוא קצין בחיל האוויר. [ישראל] אלדר ו[חנה] כ"י ו[חנן] בדר ערבים להתנהגותו אם ישוחרר. הם בכלא כבר חמש שנים, ולדעת איסר מן הראוי לחון אותם'. יומן בן-גוריון, 26 בנובמבר 1962, אב"ג.

95. יומן בן-גוריון, 29 בדצמבר 1962, אב"ג.

96. שם, 1 בינואר 1963. השם שציין הראל היה ישראל אלדר.

97. ביומנו (שם) הוא כתב: 'אם המשפחה לא תסכול – אין סיבה לא לתת חנינה, ביחוד אם אנשי לח"י והרב שלהם [הרב אריה לויץ, "רב האסירים"] יבטיחו שמנקס לא יתולל אחרי צאתו לחופש'. הראל ציין את כהן בדבריו – הוא הציע לשלוח אותו לבית-הכלא כדי לברר את מצבו של זאב אקשטיין.

98. שם, 10 בינואר 1963.

99. שם, 25 בפברואר 1963.

לשר המשפטים דב יוסף, שענה לו שלא קיבל חוות דעת מראש הש"ב, ומתשובתו הסיק בן-גוריון ש'אין דעתו של יוסף נוחה מהשחרור'. בשיחתו עם ראש הממשלה הציע יוסף לקצר את עונשו ל-18 שנים, כלומר שחרור בעוד שש שנים. תגובת ראש הממשלה היתה מידית: הוא חייב לשוחח עם כהן כדי לברר את מצבו של מנקס. בן-גוריון לא הסכים עם עמדת יוסף – הוא 'מוכן להמליץ שישחררו אותו לפני יום העצמאות'.¹⁰⁰ לנוכח עמדת ראש הממשלה התרכך יוסף.

ואולם ביום העצמאות לא הוענקו חנינות לשניים מסיבה פשוטה – נשיא המדינה יצחק בן-צבי נפטר כמה ימים לפני החג (ב-23 באפריל 1963). הנשיא זלמן שז"ר חתם על החנינות ב-23 במאי 1963 – ביומו הראשון בתפקידו. דן שמר השתחרר מיד;¹⁰¹ השניים האחרים קיבלו הפחתה מעונשם ושחררו לאחר כמה חודשים, ב-6 בנובמבר 1963 – שש שנים ושמונה חודשים לאחר הרצח.¹⁰² תפקידו של כהן בתהליך הזה היה חשוב ביותר. דברי שלג בהקשר זה הם מינוריים: הם שוחררו 'לא במעט בזכות ההתערבות של יהושע'.¹⁰³ הקשרים בינו לבין בן-גוריון היו תנאי מרכזי לתהליך החנינה – הוא היה הזרז העיקרי.¹⁰⁴ דברי ראובן ירון נוקבים בהרבה:

מקום מיוחד שמור בכל המיקוח ליהושע כהן, איש הלח"י אשר בשנים שבהן התגורר בן-גוריון בשדה בוקר נהיה ידידו הקרוב. הוא עקבי ביותר במאמציו למען מנקס (ובגררא גם למען אקשטיין); בהסתמך על טענתו (הלא מקצועית) כי מנקס הינו על סף התמוטטות נפשית, הוא לוחץ לשחרור מידי (והייתי מייחס לו גם את הרעיון של 'שחרור לפני יום העצמאות' שאותו משמיע בן-גוריון). בן-גוריון עקבי בנכונותו לעשות רצונו של חברו יהושע כהן, וראינו כבר כי הדבר נמנע ע"י מותו של הנשיא בן-צבי.¹⁰⁵

100. שם, 5 באפריל 1963. יום העצמאות חל פחות מחודש אחר-כך – ב-29 באפריל 1963.
101. סביר, 'הנשיא הפחית עונשי המאסר של שטרקס, מנקס, שמר ואקשטיין' (לעיל הערה 94); יוחנן להב, 'שש שנים אחרי רצח קסטנר ייהנו המתנקשים ממידת הרחמים', ידיעות אחרונות, 23 במאי 1963.
102. ראו: א' פלג, 'מנקס שוחרר הבוקר', מעריב, 6 בנובמבר 1963.
103. שלג, רוח מדבר, עמ' 321.
104. שלג, רוח מדבר, עמ' 286, כותב בקשר לכך שבשנת 1984 ביקש כהן מחיים בר-לב, אז שר המשטרה, להתערב בשחרור של כמה מחברי 'המחתרת היהודית' שנדרונו למאסר לתקופה קצרה. בר-לב סירב לבקשתו ולכהן הנפגע 'לא נותר אלא להתלונן בפני חבריו על הפיחות שחל ברור המנהיגים'.
105. ירון, 'חנינה שכזאת' (לעיל הערה 93), עמ' 41.

ד. יחסיו עם גאולה כהן

בין הדמויות החדשות שבן-גוריון הכיר באמצעות יהושע כהן היתה גאולה כהן. היא נולדה בתל-אביב בשנת 1925 וב-1942, כשהיתה בת 17, התגיסה לאצ"ל. אחרי שנה הצטרפה ללח"י והיתה קריינית בתחנת השידור של המחתרת. בשנת 1946 היא נתפסה ונגזרו עליה תשע שנות מאסר. בשנת 1949, אחרי פירוק מפלגת לח"י 'רשימת הלוחמים',¹⁰⁶ הצטרפה למערכת סלם למלכות ישראל, הביטאון של הימין הרדיקלי שעורכו היה ד"ר ישראל אלדר (שייב). בשנות החמישים למדה מדעי הרוח – ספרות, פילוסופיה ומקרא – ומורה הקרוב והנערץ היה פרופ' שמואל ה' ברגמן, שהשקפת עולמו היתה שונה לחלוטין מהשקפתה.¹⁰⁷ בשנת 1961 הצטרפה למעריב, ובו כתבה עד 1974, כשנבחרה לכנסת השמינית. בשנת 1960 פורסם ספרה סיפורה של לוחמת, שעורר הדים רבים. פגישתה הראשונה עם בן-גוריון היתה באפריל 1961. הקשר בינה לבינו נוצר בדרך המקובלת: היא ביקרה אצל משפחת כהן בשדה-בוקר ויהושע הודיע לבן-גוריון על ביקורה. ביומנו כתב בן-גוריון בפירוט עליה ועל שיחתו עמה:

יהושע מסר כי גאולה – הקריינית של לחי פה, וביקשתי שיזמינה אלי. לפנות ערב באה. למדה באוניברסיטה ספרות, אם לשני ילדים,¹⁰⁸ כמעט לא ניכר שהיא תימנית. נשואה לבחור פולני,¹⁰⁹ שהיה אף בלחי, ועכשיו קבלן ובונה הבנינים בשדה בוקר. שאלתי אותה למה כה רבים אנשי לחי שהלכו למפלגה הקומוניסטית. אמרה כי בשנת 1946 היתה להם אוריינטציה על רוסיה, ורוסיה היתה מוכנה לעזור להם, כי רצו לגרש האנגלים, וחברים כבר הלכו עד הסוף.¹¹⁰ הודתה שהם היו חד-צדדיים, לא חשבו על בנין הארץ ועליה, אלא רק על גירוש האנגלים, אבל לא הסכימו [צ"ל הסכימה] לדברי שהאנגלים היו מוכרחים לעזוב הארץ גם מבלי טירור כי היהודים והערבים גם יחד דרשו זאת.¹¹¹

פגישתם הבאה התקיימה לאחר כמה חודשים כשהיא נתנה לו את ספרה. בן-גוריון כתב ביומנו דברים קצרים על הפגישה: '10.30 – גאולה כהן. הביאה לי ספרה "ספורה

106. אנשי לח"י הקימו אותה באוקטובר 1948, אך היא לא נעשתה לגורם פוליטי רציני ואפשר לראות בה אפיזודה חולפת: היא קיבלה רק מנדט אחד באספה המכוננת (הכנסת הראשונה) והתפרקה חודשים ספורים אחרי הבחירות. ראו עליה: פנחס גינוסר (מבוא והערות), בצאת לח"י מהמחתרת: הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חירות ישראל, רמת-גן 1985.

107. ריאיון אישי עם גאולה כהן, דצמבר 2005, ירושלים.

108. אחד מהם הוא חבר הכנסת צחי הנגבי.

109. שמו היה עמנואל הנגבי. הוא היה מפקד יחידת המבצעים של לח"י וכינויו היה 'אדם'.

110. לדעתו, ההסבר הזה תקף גם לעניין רצונו של יאיר ליצור קשרים עם גרמניה הנאצית בשנים 1940-1941.

111. 7 באפריל 1961, אב"ג.

של לוחמת". מבקשת שאקרא מאמרו של [נתן] רוטנשטרייך נגד ספרה ב"דבר" לפני שבועיים,¹¹² והיום ב"למרחב" מאת ח' גורי.¹¹³ הבטחתי לכתוב לה דעתי לאחר שאקרא את הספר.¹¹⁴ הוא אכן קיים את הבטחתי, ויום לאחר פגישתם כתב לה מכתב ארוך ומפורט, שהוא בגדר מסמך מרגש, המאפשר ללמוד על יחסו לאישים מהתנועה הרביזיוניסטית ועל ראייתו את ההבדלים בינה לבין תנועת הפועלים, תנועתו שלו.¹¹⁵ בעקבות מכתבו נמשכה ביניהם ההתכתבות.¹¹⁶

ה. יחסיו עם מנחם בגין בשנים 1963–1969

'טיפוס היטלריסטי מובהק'

לאחר קצת יותר משנה מכתובת מכתביו לגאולה כהן הוא כתב למשורר והסופר חיים גורי ובמכתב זה התייחס לאירועים ולאנשים הקשורים לתנועה הרביזיוניסטית ולתנועת החרות. במקום אחר דנתי בנסיבות כתיבתו ושליחתו של מכתב זה,¹¹⁷ ואסתפק כאן באזכור קצר. במאי 1963, כחודש לפני פרישתו מראשות הממשלה, עלה בן-גוריון על דוכן הנואמים של הכנסת כדי לסכם את הדיון המדיני שהתקיים כמה ימים לפני כן. בדיון תקף חיים לנדאו, מראשי תנועת החרות, את מדיניות הממשלה בסוגיית המדענים הגרמנים במצרים, שהיתה בלב סדר היום הציבורי והפוליטי.¹¹⁸ במקום להשיב עניינית על הביקורת הקשה בחר ראש הממשלה לתקוף את תנועת החרות ואת מנהיגיה בחריפות יוצאת דופן. הוא טען ש'חבר הכנסת לנדאו וחבריו שיבחו ופיארו את אדולף היטלר' וציטט את אב"א אחימאיר, שנפטר זמן קצר לפני כן (ב-6 ביוני 1962 והוא בן 65), והגדירו 'אחד העיתונאים המוכשרים בתנועתו של מר לנדאו'.¹¹⁹ אחימאיר כתב במרס 1933 על 'השמות המזהירים

112. "סיפורה של לוחמת", איגרת מאת נתן רוטנשטרייך, דבר, 5 בינואר 1962. בין השאר נכתב בה: 'בעל החלום נוטה לחשוב כי הכל ניתן לעיצובו הוא וכאשר יהיה אדם בעל אמונה שלמה הוא ישיג את המציאות השלמה [...] אולם אין הדבר כך'. פרופ' נתן רוטנשטרייך (1914–1993) היה פילוסוף בעל שם שלימד בחוג לפילוסופיה (שבו למדה כהן) באוניברסיטה העברית שנים רבות.

113. חיים גורי, 'האדם והשחור', למרחב (משא), 19 בינואר 1962. הוא כתב: 'ספר זה מאלץ אותנו לחשוב מחדש. להסכים או להתנגד, אך קודם כל לחשוב – על האנשים האלה ועל מלחמתם. זהו ספר אתגר' (ההדגשה במקור).

114. יומן בן-גוריון, 19 בינואר 1962, אב"ג.

115. ירושלים, 20 בינואר 1962, אב"ג, התכתבות.

116. היא כתבה את מכתבה ב-1 בפברואר 1962, ומכתב תשובתו נכתב ב-4 בפברואר 1962.

117. יחיעם ויץ, 'הפרידה מן האב המייסד – פרישת דוד בן-גוריון ב-1963', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), מדינה בדרך, ירושלים, 2001, עמ' 73–108.

118. לדברי לנדאו ראו: ישיבת הכנסת ב-6 במאי 1963, דברי הכנסת, כרך 37, עמ' 1770–1772.

119. הוא לא היה חבר בתנועת החרות. על מעמדו בה ראו: ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית, עמ' 240–241. לדעתי בן-גוריון טשטש את מהות הקשר בינו לבין תנועת החרות ככוונה כדי

של קמאל, מוסוליני, פילסודסקי והיטלר'. כך חזר דרך בן-גוריון לשנת 1933, שאז הוא ציטט שוב ושוב את אותם דברים. אז הוא ציין את שם העיתון – חזית העם – ולא את שם המחבר, ואילו עתה הוא ציין את שם המחבר ולא ציין את שם העיתון. דבריו עוררו מהומה אדירה במליאת הכנסת וגררו גינוי כללי, ואפילו דבר, עיתון ההסתדרות, כתב דברי תמיהה על דבריו.¹²⁰ בחרות, עיתונה של תנועת החרות, נכתב בכותרת ראשית: 'דברי נאצה חסרי תקדים של ראש הממשלה',¹²¹ ובמאמר המערכת נכתב: 'במקום להביא לאומה מדיניות ברורה ובהירה לשעה שלא היתה כחומרתה מיום שהתחילה מלחמתנו לשחרור הארץ – הריהו מלבה את אש המריבה, להצית ריב-אחים'.¹²² ביקורת אחרת על התנהגותו של בן-גוריון פרסם חיים גורי בטורו בלמרחב, עיתון מפלגת אחדות-העבודה. לדבריו, בן-גוריון 'פוקד על תנועה שלמה בישראל את עוון פסוקו האומלל של אבא אחימאיר' מתוך כוונה ברורה ומודעת.¹²³ ראש הממשלה הגיב במהירות: למחרת בבוקר מסר שליח מיוחד מטעם לשכת ראש הממשלה לגורי את מכתבו של בן-גוריון.¹²⁴ גורי היה המום במיוחד מקביעתו של בן-גוריון ש'בגין הוא טיפוס היטלריסטי מובהק', והחליט מיד שלא להראות את המכתב לאיש. כיום, לאחר עשרות שנים, הוא נחלת הציבור. מיכאל בר-זווהר פרסם אותו בביוגרפיה על בן-גוריון וציין: 'דברים תמוהים היו אלה, חסרי מעצורים, נטולי פרופורציה, עדות קשה על כותבם'.¹²⁵ אחריו חזרו רבים וציטטו את דבריו הבוטים של 'האב המייסד',¹²⁶ ואחרי שנים רבות כתב על כך גורי עצמו.¹²⁷ אחרי פרישתו מראשות הממשלה, ב-16 ביוני 1963, הוא המשיך לתקוף את בגין בהשתמשו במאמר של אחימאיר. ליריב, בנו של יצחק בן-אהרן, מראשי אחדות-העבודה, הוא כתב: 'הפשיסט מנחם בגין המכנה את אבא אחימאיר שדגל "בשמות המזהירים של

- להציגה כקיצונית יותר. ברומה הוא טשטש את מהות הקשר בין העיתון חזית העם לבין התנועה הרביזיוניסטית למען אותה המטרה.
120. 'קשה לא לתמוה על אותם משפטים בפי ראש הממשלה, אשר עוררו את אנשי "חרות" להתפרצותם הגסה ללא תקדים'. 'עם סיום הדיון המדיני', דבר, 14 במאי 1963. ראו: ויץ, 'הפרידה מן האב המייסד – פרישת דוד בן-גוריון ב-1963' (לעיל הערה 117), עמ' 85.
121. חרות, 14 במאי 1963.
122. 'זעם אין-האונים של אלוף השנאה', 'בשערי חרות', שם.
123. חגי (חיים גורי), 'מה אומרים – על הבושה', למרחב, 14 במאי 1963. ראו: ויץ, 'הפרידה מן האב המייסד – פרישת דוד בן-גוריון ב-1963' (לעיל הערה 117), עמ' 86.
124. ראש הממשלה שלח העתק של האיגרת אל חבר הכנסת ישראל גלילי, המזכיר הכללי של מפלגת אחדות-העבודה.
125. בר-זווהר, בן-גוריון, ג, עמ' 1547.
126. לרוגמה: צחור, 'סוף המרוץ' (לעיל הערה 77), עמ' 84; וכי שלום, כאש בעצמותיו: דוד בן-גוריון ומאבקיו על דמות המדינה והנהגתה, 1963-1967, קריית שדה-בוקר 2005, עמ' 39; אבי שילון, בגין: 1913-1992, תל-אביב 2007, עמ' 178; תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשוואה, ירושלים 1991, עמ' 351.
127. חיים גורי, 'על השנאה', פנים, 2 (מאי 1997), עמ' 3-9.

מוסוליני והיטלר" בשם קדוש'.¹²⁸ גם אחרי פרישתו מראשות הממשלה הוא המשיך לתקוף את תנועת החרות ולראות בה גוף פוליטי מסוכן ביותר. דוגמה לכך הם דבריו החמורים על החלטת ממשלת לוי אשכול להעביר את ארונו של זאב ז'בוטינסקי למדינת ישראל – מה שהוא עצמו לא עשה בשנותיו הרבות בראשות המדינה.¹²⁹ ביום שהתקיים בירושלים טקס קבורת ז'בוטינסקי הוא טען שזה אקט פוליטי שתנועת החרות יכולה לגרוף ממנו רווחים. בשיחה עם ראובן ברקת, שהיה אז מזכיר מפא"י, הוא אמר משפט קצר: "ההלויה" היא למעשה הפגנה בעד חירות ותתן אותה'.¹³⁰ במאמר בעיתון כינה את החלטת הממשלה 'היסטורית ונואלת', וטען: 'רק תמים לא יבין שהדבר נעשה למטרה מפלגתית: להעלות קרן "המנהיג" ומפלגתו "חרות" באמצעים המנוסים והמקובלים בידם – הפגנות ופרסומת אמיתית או כוזבת'.¹³¹

קואליציית קולק בעיריית ירושלים והתחלת השינוי ביחסו לתנועת החרות

תהליך שינוי יחסו של בן-גוריון למנחם בגין ולתנועתו התחיל בעקבות המציאות הפוליטית החדשה שנוצרה בשנת 1965: הקרע המוחלט בינו לבין יורשו לוי אשכול, הקמת המערך של מפא"י ואחדות-העבודה, פילוג מפא"י והקמת רפ"י, הקמת גח"ל והבחירות לכנסת השישית, שבהן ניצח המערך בראשות לוי אשכול, ואילו גח"ל ורפ"י ספגו מפלה לא קלה.¹³² ההתרחשות הפוליטית שהתחילה את תהליך ההתקרבות היתה שאלת ראשות עיריית ירושלים, ושיאו של התהליך במאי 1967, בימי ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים. ספרות המחקר העוסקת במטוטלת היחסים בין שני האישים אינה עוסקת בנושא החשוב של ראשות עיריית ירושלים.

שני המתמודדים העיקריים, ראש העירייה מרדכי איש-שלום מהמערך וטדי קולק איש רפ"י, זכו בהישג שווה – חמישה חברי מועצה (מתוך 21 חברים), וכדי להקים קואליציה ניסו שניהם ליצור קשר עם חברי גח"ל במועצה.¹³³ איש-שלום ביקש אישור מראשי מפלגתו – לוי אשכול, גולדה מאיר, פנחס ספיר ואחרים – למשא-ומתן עם גח"ל, אך הם סירבו לבקשתו. לדבריו, הם 'טענו קטגורית: לא משא ומתן עם חרות'.¹³⁴ במקום שהוא

128. תל-אביב, 3 ביולי 1963, אב"ג, התכתבות.

129. ראו: שלמה נקדימון, 'ראש האופוזיציה יום – אשכול הודה: "אין לי אפשרות להגיד לא"', האומה, 147 (2002), עמ' 34-52.

130. יומן בן-גוריון ב-9 ביולי 1964. ראו: ויץ, 'הפרידה מן האב המייסד – פרישת דוד בן-גוריון ב-1963' (לעיל הערה 117), עמ' 106.

131. דוד בן-גוריון, 'הוויכוח והניגוד נמשך', דבר, 10 באפריל 1964.

132. המערך קיבל 45 ח"כים, גח"ל קיבל 26 ח"כים, ורפ"י – 10 ח"כים; הבחירות התקיימו ב-2 בנובמבר 1965.

133. לגח"ל היו ארבעה חברי מועצה. שאר חבריה היו נציגי אגודת-ישראל (3), מפר"ל (2), פאג"י (1) ומפ"ם (1).

134. מרדכי איש-שלום, בסוד חוצבים ובונים, ירושלים 1989, עמ' 325.

נכשל הצליח קולק – לאחר משא-ומתן הוא הצליח להקים קואליציה יציבה.¹³⁵ קולק ספג ביקורת לא קלה על הקואליציה שהרכיב. טענו כלפיו שקיבל את כל הדרישות של המפלגות הדתיות,¹³⁶ וצירף את גח"ל לקואליציה למען שררה ושלטון.¹³⁷ אבל הביקורת לא נגעה בנקודה חשובה – שבירת החרם של בן-גוריון על תנועת החרות. חרות, עיתונה של המפלגה, בירך על קואליציית קולק והתייחס בעקיפין לחרם של בן-גוריון.¹³⁸ מי שהעלה את הנקודה הזאת היה ראש העירייה המובס איש-שלום. מיד לאחר חתימת ההסכם הקואליציוני הוא פנה לבן-גוריון ואמר לו: 'אני תלמידך. כל השנים פסקת לנו "בלי חרות ומק"י", מה נשתנה עתה'. על תגובת בן-גוריון כתב איש-שלום: 'הוא בא במבוכה. לא היתה לו תשובה חותכת. אמר שמהמזב שונה, ועוד דיבורים מגומגמים כיוצא בזה, שלא שכנעו'.¹³⁹

ביומנו נגע בן-גוריון בעניין בחירת טדי קולק רק פעם אחת, בכתבו על שיחתו עם איש-שלום, ודבריו שונים ממה שכתב איש-שלום בספרו.¹⁴⁰ הוא הדגיש שאנשי המערך סירבו לקואליציה עם אנשי גח"ל,¹⁴¹ בשונה מעמדת אנשי רפ"י, וטען טענה שאפשר להבין ממנה מדוע הוא היה מוכן לתמוך בקואליציה עם גח"ל בעיריית ירושלים: 'הגעתי למסקנה שיש בכל מקום לזון על ראש עיריה מי יותר טוב, ולא מה זה יתן למפלגה שלנו'. בפגישתו עם ראשי מפ"ם והקיבוץ הארצי (ובהם מאיר יערי) הוא התייחס לעניין זה בעקיפין.¹⁴² הם התנגדו בתוקף לשיתוף-פעולה עם גח"ל בכל המישורים, ובכלל זה ההסתדרות והמוניציפלי, ובן-גוריון לא קיבל את עמדתם. לטענתו, 'כל עובד ראשי להיות בהסתדרות, ולא בודקים ברעותיו. (חברין) מקי ורוויזיוניסטים היו חברים בהסתדרות ולא עלה על דעת איש לפסול אותם או לשלול מהם זכות רשימה סיעתית'. אשר למישור המוניציפלי הוא לא הזכיר את הקואליציה בירושלים, אך מדבריו אפשר להבין מדוע הוא חייב אותה: 'חרות

135. היו בה 14 חברים (מתוך 21 חברי המועצה) – נציגי רפ"י, גח"ל, אגודת-ישראל והמפד"ל. הסכם הקואליציה נתחם ב-12 בנובמבר 1965, ומועצת העירייה בחרה בטדי קולק לראש העירייה ב-30 בנובמבר 1965.

136. ראו: 'זיתוריו של טדי קולק לדתיים עוררו מורת-רוח בחוגים נרחבים בירושלים', למרחב, 14 בנובמבר 1965; 'האדמו"ר קולק כראש עיריית ירושלים', דבר, 17 בנובמבר 1965.

137. בקשר לכך נכתב שהמערך החליט עקרונית שלא לתת לגח"ל עמדות כוח – החלטה התואמת את העמדה שהציג המערך לפני הבוחר, ואילו קולק החליט לשתף פעולה עם גח"ל בכל מחיר. 'מכירה כללית', למרחב, 14 בנובמבר 1965.

138. 'ההנהלה החדשה בעיריית ירושלים, בשערי חרות', חרות, 14 בנובמבר 1965.

139. איש-שלום, בסוד חוצבים ובונים, עמ' 326.

140. יומן בן-גוריון, 15 בנובמבר 1965, אב"ג. לדברי קולק, מבחינת בן-גוריון העיקרון 'בלי חרות ומק"י' היה תקף במישור הממשלתי, אבל 'ערכו כקליפת השום במישור העירוני'. טדי קולק עם דב גולדשטיין, ירושלים של טדי, אור יהודה 1994, עמ' 339.

141. לדבריו, מרדכי נמיר, ראש עיריית תל-אביב, ציין שהמערך 'יתחייב לתמוך בטדי, אבל הם הציגו תנאי – בלי גח"ל'.

142. יומן בן-גוריון, 13 בדצמבר 1965, אב"ג.

בעיני פסולה, כמקודם, אבל גחל אינה חרות, כי חרות זהו בגין ותלמידיו של בגין, לא כן גחל. [...] הליברלים אינם תלמידי בגין'.

וכך בפועל הביא בן-גוריון עצמו לידי הסרת החרם מתנועת החרות – חרם שהוא עצמו הביא לעולם והיה עיקרון מרכזי בזירה הפוליטית בישראל בימי שלטונו – והוא שסייע לתהליך הלגיטימציה שלה. הקמת הקואליציה בעיריית ירושלים סייעה לשיתוף-הפעולה הפרלמנטרי בין הסייעות בכנסת השישית, מה שהביא כשנה וחצי אחר-כך לידי התקרבות אישית בינו לבין בגין. הוא הצניע את תמיכתו בברית פוליטית של מפלגתו עם מפלגה פוליטית בראשות בגין, שנחשב בעיניו בעבר הקרוב לאויב הראשי הואיל והיה לו קשה כנראה להבהיר לחבריו וגם לעצמו מדוע הוא מוכן לברית פוליטית עם מישהו שהוא עצמו כינה 'טיפוס היטלריסטי מובהק'.

שבירת הקרח בימי ההמתנה

האירועים ששינו דרמטית את יחסי בן-גוריון עם מנחם בגין אירעו בימי ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים. הנושא נדון לא מעט במחקר,¹⁴³ והתיאור המפורט הוא של אמיר גולדשטיין.¹⁴⁴ תהליך ההתקרבות התחיל ב-23 במאי 1967, היום שהנשיא נאצר הכריז על סגירת מצרי טיראן. באותו היום הציע בגין הצעה מפתיעה – להעמיד את בן-גוריון בראשות הממשלה, ולהפוך את ראש הממשלה אשכול לסגן ראש הממשלה לענייני פנים. ההצעה ירדה מיד בעקבות שיחתו עם ראש הממשלה למחרת, ב-24 במאי. אשכול פסל אותה באמירתו: 'לא בא בחשבון. שני סוסים אלה כבר לא ימשכו בעגלה אחת'.¹⁴⁵ ואולם הצעה זו סללה את הדרך לשיחת בגין עם בן-גוריון, הראשונה לאחר יותר מעשור – ערב מלחמת סיני.¹⁴⁶ השיחה התקיימה בביתו של בן-גוריון בתל-אביב ב-27 במאי 1967. חוץ מבגין השתתפו בה כמה ראשי האופוזיציה,¹⁴⁷ ובן-גוריון עצמו פתח את השיחה. הוא הציע מה עלינו לעשות 'בהנחה שבנו תלוי הדבר: לשחרר מיצרי אילת אחרי הסברה מספיקה לראשי אמריקא, אנגליה וצרפת בהודעה שאנו יודעים כי זה ידחף את נאצר למלחמה נגדנו ושעליהם להבטיח לנו שיספקו לנו תמורת הנשק שנאבד בקרבות [...] לא חלקו על דבר'.¹⁴⁸ בנקודה הזאת בן-גוריון טעה – בגין לא הסכים אתו, ובר-זוהר כתב על כך שיש

143. לדוגמה: תום שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, ירושלים 2005, עמ' 269-271; שלום, כאש בעצמותיו, עמ' 194-200; שילון, בגין, עמ' 205-208; יוסי גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, תל-אביב 2002, עמ' 550-553; בר-זוהר, בן-גוריון, ג, עמ' 1592-1593.

144. אמיר גולדשטיין, 'בין משבר ללגיטימציה: גוש חרות-ליברלים, 1965-1969', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2005, עמ' 280-307.

145. שם, עמ' 284.

146. ראו: בר-זוהר, בן-גוריון, ב, עמ' 401.

147. אריה בן-אליעזר מתנועת החרות, יוסף ספיר ואלימלך רימלט מהמפלגה הליברלית, וראשי רפ"י יוסף אלמוגי ושמעון פרס.

148. יומן בן-גוריון, 27 במאי 1967, אב"ג.

גרסה ולפיה 'דחה בגין את הערכותיו של בן-גוריון',¹⁴⁹ וחבר הכנסת יוחנן בדר, מראשי תנועת החרות, שלא השתתף בפגישה, כתב דברים בוטים יותר: 'הוא נגד המלחמה, אך צריך לתפוס את שארם-אל-שייך. בגין מאוכזב. איך אפשר לתפוס בפעולה בודדת מקום כל כך נידח?'.¹⁵⁰ המשתתפים בשיחה ובהם בגין באו לידי מסקנה שבן-גוריון אינו מסוגל להנהיג את הממשלה ואת הציבור כולו במשבר הזה – הוא היה אדם מבוגר מאוד (כמונחי הימים ההם) שהיה מנותק מהשלטון תקופה לא קצרה. בימים ההם נחשב בן-גוריון בעצם ל'מי שהיה'. לדברי בר-זוהר: 'לאחר השיחה ברור היה לבגין ולחבריו, שאין מועמדתו של בן-גוריון לתפקיד בממשלה מציאותית עוד'.¹⁵¹ בדר תיאר את המצב הזה כמשפט קצר ואירוני: 'עברו שלושה ימים בלבד מאז [בגין] רצה שבן-גוריון יהיה ראש הממשלה'.¹⁵² על אף התחושה העגומה בעקבותיה זו היתה פגישה חשובה כפי שציין גולדשטיין: 'כפי שניתן היה לצפות, ביחס למערכת היחסים האישיים בין מנחם בגין לדוד בן-גוריון, סימנה המחווה שעשה מנהיג גח"ל ראשיתה של תפנית. לאחר עשרות שנים של יריבות פוליטית ואישית חריפה, קיימו האישים יחסים טובים עד למותו של ראש הממשלה הראשון'.¹⁵³

מאויב לאוהב

בעקבות המחווה והפגישה חש בן-גוריון אהדה כלפי מנחם בגין וכתב ביומנו, שבתהליך מינויו של משה דיין לשר הביטחון, 'מנהיג חרות, מר בגין, גילה אחריות פטריוטית גדולה',¹⁵⁴ ובמכתב למשה קרוי קבע שדיין מונה 'הודות לפעולתם של שמעון פרס ומנחם בגין'.¹⁵⁵ בן-גוריון גם רצה את קרבתו של בגין,¹⁵⁶ ולעומת תלמידו משה דיין, שהתחמק ממנו,¹⁵⁷ נענה בגין לבקשותיו. עדות מעניינת על הרגשתו בימים ההם היא הדברים שכתב בעקבות שליחתו לטקסי ההלוויה של קנצלר גרמניה קונרד אדנאואר, שהתקיימו בכון

149. בר-זוהר, בן-גוריון, ג, עמ' 1592. הוא הסתמך על שלמה נקדימון, לקראת שעת האפס, תל-אביב 1968, עמ' 115-116.

150. בדר, הכנסת ואני, עמ' 197.

151. בר-זוהר, בן-גוריון, ג, עמ' 1592.

152. בדר, הכנסת ואני, עמ' 197.

153. גולדשטיין, 'בין משבר לגיטימציה', עמ' 295.

154. יומן בן-גוריון, 2 ביוני 1967, אב"ג. דיין מונה לתפקידו יום אחד לפני כן, ב-1 ביוני 1967.

155. מכתבו למשה קרוי, תל-אביב, 6 ביוני 1967, אב"ג, התכתבות.

156. לדוגמה, ביומנו הוא כתב: 'רציתי לראות את בגין לדבר אתו על ישוב ירושלים העתיקה' (8 ביוני 1967).

157. 'משעה שהיה לשר הביטחון ועד תום המלחמה התעלם דיין מבן-גוריון ולא התפנה לפגוש אותו, לשתפו במידע או לשמוע את עתו. ניסיונותיו של בן-גוריון לפגוש את דיין נשאו אופי פתטי'.

עמי גלוסקא, אשכול – תן פקודה!, תל-אביב 2004, עמ' 426.

ובקלן ב-24-26 באפריל 1967. מארחיו התייחסו אליו בכבוד רב, בשונה לחלוטין מכפי שהתייחסו אליו אז בארץ.¹⁵⁸

שלושה שבועות אחרי ביקורו התחילו ימי ההמתנה, ובן-גוריון מצא עצמו בשולי האירועים. הוא עסק בדברים כמו כתיבת מכתבים,¹⁵⁹ ואיש לא ביקש לשמוע את דעתו,¹⁶⁰ עד פגישתו הטראומטית עם הרמטכ"ל יצחק רבין ב-22 במאי. במצב הזה, כשהוא מבודד וכמעט דחוי נגעה הצעתו של בגין ללבו, מה גם שהיא באה מאדם שהוא עשה הכול להשפילו, להחרימו ולהוציאו אל מחוץ לגדר הציבורית והפוליטית.

אחרי המלחמה הסביר בן-גוריון את שינוי יחסו אל בגין. במרס 1969 הוא כתב: 'גם כיום איני תמים דעה עם תלמידי ז'בוטינסקי, אבל למען האמת עלי לציין שמר בגין היום אינו אותו מר בגין שעד מלחמת ששת הימים'.¹⁶¹ חודש לפני כתיבת המכתב הזה, בפברואר 1969, כתב בן-גוריון לבגין; מכתב זה כבר התפרסם בכמה מקומות,¹⁶² ולדעתי הוא כתב אותו כדי לכפר על המכתב שהוא שלח בזמנו לחיים גורי, לפחות כלפי עצמו. לדבריו במכתב זה הוא הפך את האיבה העמוקה ואת המאבק האישי החריף שניהל נגדו שנים רבות לחילוקי דעות לגיטימיים בין יריבים פוליטיים:

התנגדתי מאוד לכמה עמדות ופעולות שלך גם אחרי הקמת המדינה, ואיני מתחרט על התנגדותי כי לדעתי היה הצדק אתי [...] אבל מבחינה אישית לא היתה לי אף פעם טינה אישית נגדך, וכל מה שהכרתי אותך [יותר בשנים] האחרונות – הוקרתי אותך יותר, ופולה שלי שמחה על כך.¹⁶³

158. קיבלו אותו בכבוד מלכים, ובכל מקום שבא אליו התקבל בתשואות רמות, וגורמים רשמיים 'הקנאים לכללי הטקס, נהגו בו מעבר לכללי הטקס'. הוא רווה נחת מקבלת הפנים הנרגשת, ועדות לכך הם הדברים שכתב ביומנו כשחזר לארץ (27 באפריל 1967). הוא העתיק ליומנו את כל הכתבה הארוכה שכתב יואל מרקוס על הביקור ('קורת רוח בבון על בואו של בן-גוריון', הארץ, 26 באפריל 1967). נכתב בה משפטים כמו 'בן-גוריון עורר בשני ימי היותו בבון את תשומת הלב; 'הופיעו פעמוניהם הראשונים של רוב העיתונים הגרמנים'; 'עיתונאים רבים הבליטו את ביקורו ואת משמעותו המיוחדת לאור העבר'. העתקה של כתבה מלאה ליומנו היתה תופעה נדירה, וזו העידה על תסכולו החריף ועל רצונו להחזיר לעצמו לפחות קומץ של תפארת עברו.

159. ב-16 במאי הוא כתב ביומנו: 'חזרנו לשרה-בוקר. עניתי על מכתבים'. למחרת (17 במאי) הוא כתב: 'המשכתי הבוקר לענות על מכתבים'.

160. דוגמה למצבו העגום הם הדברים שכתב ביומנו ב-17 במאי: 'אמרו לי שבשבע בערב יבוא אצלי מוקה מפריס. הוא לא בא' (מוקה הוא האלוף מרדכי לימון, ששימש אז ראש משלחת משרד הביטחון בפריז).

161. מכתבו ליצחק מ' גלעדי, תל-אביב, 2 במרס 1969, התכתבות, אב"ג.

162. לדוגמה: ויץ, 'הפרידה מן האב המייסד – פרישת דוד בן-גוריון ב-1963' (לעיל הערה 117), עמ' 106; שלום, כאש בעצמותי, עמ' 200-201.

163. תל-אביב, 6 בפברואר 1969, אב"ג, התכתבות. בגין השיב לו ב-20 בפברואר 1969, ובן-גוריון ענה לתשובת בגין ב-3 במרס 1969, אב"ג, התכתבות. מכתב זה היה אקורד הסיום ביחסים המסובכים בין שני האישים.

סיכום

אפשר למצוא פן מרתק ביחסו הדו-ערכי של בן-גוריון לתנועה הרביזיוניסטית: מצד אחד הערכה, קרבה ואף חום; מן הצד האחר שלילה בוטה ונחרצת וזעם. אפילו לאישים שערערו על עצם הדמוקרטיה הישראלית כמו אורי צבי גרינברג התייחס בן-גוריון בסלחנות. שלילה זוועמת בוטאה דווקא כלפי תנועת החרות, שקיבלה את הכללים הפוליטיים הבסיסיים. היא התנגדה למדיניותו בחריפות, אך כמפלגת אופוזיציה, כמו שאר מפלגות האופוזיציה בדמוקרטיה הישראלית.

הסבר מסוים ליחסו האוהד ליסודות הרדיקליים והלא-פוליטיים בימין הוא שבן-גוריון הוקסם מאישים ומתכונות שהיו הפוכים ממנו עצמו ומתכונותיו שלו. הוא, שהיה איש ההיסטוריה, שהיא חלקית ויחסית, נמשך דווקא ליסודות מוחלטים כמו קנאות ואמונה צרופה. הקו הזה בלט יותר בדמדומי שלטונו, בראשית שנות השישים של המאה ה-20.

כיצד יש להבין את ההבדל ביחסו לח"י ולאצ"ל? הוא הדגיש בכירור שיס מחלוקת עמוקה בין דרכו לבין דרך אנשי לח"י, אך בד בבד הוא ביטא כלפיהם הערכה ואף חיבה, אהבה והערצה. הדברים האלה בוטאו לא רק כלפי יהושע כהן, אלא גם כלפי יאיר שטרן וגאולה כהן. כלפי אנשי האצ"ל הוא לא ביטא דברים דומים, ויותר מזה, כלפי מפקד האצ"ל מנחם בגין הוא ביטא זעם ובוז.¹⁶⁴ הסבר אפשרי לכך הוא ההסבר הפוליטי: לח"י ואנשי לח"י לא היו בעיניו איום פוליטי, הם לא נעשו גוף פוליטי משמעותי ואנשי הארגון הזה התפזרו לכל קצות המפה הפוליטית – מהימין הקיצוני ועד השמאל הקיצוני. שונים היו האצ"ל ואנשיו. הם הקימו את תנועת החרות, מפלגה פוליטית שהיתה למפלגת האופוזיציה המרכזית, ומנהיגה הבלתי-מעורער היה בגין מפקד האצ"ל. בעיני בן-גוריון הם היו איום פוליטי ממשי ולכן יש להיאבק בהם בנחרצות. בהתאם לזה חילק בן-גוריון את יחסו לשתי המחתרות הפורשות – לאנשי לח"י התייחס בכבוד ואף בהערצה אף ששלל את מעשיהם, כמו הניסיון להתקרב לגרמניה הנאצית ורצח הלורד מוין והרוזן ברנדוט. יחסו למעשי האצ"ל היה חמור וקשה, ולא היה בו אפילו שמץ של כבוד והערכה. הדוגמאות המובהקות לכך הן פיצוץ מלון המלך דוד בשנת 1946, פרשת אלטלנה וההפגנה האלימה נגד השילומים, שהיתה בירושלים בינואר 1952. בעיניו לא היו אלה רק אירועים מן העבר, אלא גם תמרור אזהרה להווה – עדות לאופיה המסוכן של תנועת החרות.

יחסו של בן-גוריון לתנועת החרות היה שונה מיחסו למנהיגה מנחם בגין. לא היו לו קשרים עם אישי התנועה שהיו חלק מ'המעגל הפנימי' של בגין, כמו חיים לנדאו ואריה בן-אליעזר, אבל היו לו קשרים עם אחדים מראשיה. עם יעקב מרידור הוא שוחח על

164. יש לציין שביזומו הוא לא התייחס כלל לדוד רזיאל, מפקד האצ"ל שנהרג בשנת 1961 בעיראק בשליחות המודיעין הבריטי. הוא שלח את מזכירו הצבאי חיים בן-דוד לייצגו בהלוויה הצבאית של רזיאל בהר הרצל ב-16 במרס 1961 (ארונו הועבר מקפריסין, שם הוא נקבר), אך לא כתב על זה ביומנו.

מזרח אפריקה – שם היו עסקיו¹⁶⁵ – ועל יחסי ישראל-צרפת¹⁶⁶; דו-שיח פילוסופי הוא קיים עם יוחנן בדר בכנסת¹⁶⁷; עם אריה אלטמן היו לו קשרים הדוקים¹⁶⁸, וזה אף שימש יועצו לענייני תיירות בשנים 1949-1951¹⁶⁹, ובן-גוריון כתב ביומנו על שיחותיו אתו על ענייני תיירות.¹⁷⁰ הוא שוחח מדי פעם בפעם עם מתנגדי בגין ב'חרות' עצמה ובעיקר עם שניים.¹⁷¹ האחד היה הלל קוק – גם כשהיה בפוליטיקה,¹⁷² וגם אחרי פרישתו ממנה.¹⁷³ האחר היה 'יורש העצר', פרופ' ערי ז'בוטינסקי. הקשר היה בנושא משותף להם, והוא שינוי שיטת הבחירות.¹⁷⁴ ההסבר ליחס השונה הוא שבן-גוריון הפריד בין בגין לבין תנועתו, כמו שהפריד בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו בשנות השלושים.¹⁷⁵ במכתבו לחיים גורי הוא כתב דברים מפורשים: 'אני אומר בגין – ולא אנשי חירות, כי בדבר אחד דומה חירות לתנועה הרוויזיוניסטית: היא מגולמת ב"מנהיג"'.¹⁷⁶

165. יומן בן-גוריון, 17 באוקטובר 1952, אב"ג.
166. שם, 19 ביולי 1958.
167. שם, 14 בנובמבר 1956.
168. עיון ביומנו מלמד ששוחח עם אלטמן כמה וכמה פעמים. היו לו קשרים אתו כבר לפני הקמת המדינה, בעת ששימש יושב-ראש הצה"ר בארץ-ישראל (למשל יומן בן-גוריון, 6 בנובמבר 1939, אב"ג), ואחרי הקמתה הם שוחחו לא מעט.
169. באתר הכנסת באינטרנט הדבר אינו מצוין, אך פרסומי הממשלה מציינים זאת (למשל שנתון הממשלה, תשי"א, עמ' 20).
170. לדוגמה, יומן בן-גוריון, 4 באוגוסט 1949, אב"ג. רשימה ארוכה התחילה במשפט: 'אלטמן הרצה על תיירות'.
171. עם שני ראשי המתנגדים – שמואל מרלין ושמואל תמיר – לא היו לו קשרים כלל. הוא סירב לקיים קשרים – בכתב או בעל-פה – עם עו"ד שמואל תמיר (כשהלה פנה אליו בנושא הקשור למשפט קסטנר כתב לו בן-גוריון משפט קצר: 'איני מוכן לטפל בשום ענין של מר גרינוולד ומורשיו', תל-אביב, 11 ביוני 1964, אב"ג, התכתבות).
172. לדוגמה, יומן בן-גוריון, 31 בינואר 1951, אב"ג. הוא קבע ש'ההסתדרות-הציונית היא אבסורד'. השיחה התקיימה בימים שקוק פרש מסיעת תנועת החרות בכנסת הראשונה. ראו: ויץ, הצעד הראשון, עמ' 68-76.
173. לדוגמה, יומן בן-גוריון, 9 בינואר 1960, אב"ג. הוא שוחח עם ראש הממשלה על תמיכתו בהחזרת הפליטים.
174. שם, 7 ביוני 1960. רצון ראש הממשלה לצרף את פרופ' ז'בוטינסקי למאבקו הביא אותו להסכים לנאום ביום זיכרון לזאב ז'בוטינסקי לרגל 20 שנים למותו. הטקס התקיים בבית הנשיא ב-24 ביולי 1960.
175. כאמור, בשנת 1933 הוא קבע: 'סכנת הרוויזיוניסטים איננה ברוויזיוניסטים, אלא בבית"ר ובז'בוטינסקי'.
176. מתוך מכתבו לחיים גורי ב-15 במאי 1963 (ראו נספח).

נספח 1

ראש הממשלה

ירושלים, טו' בשבט תשכ"ב

20.1.62

גאולה יקרה,
(הכוונה גאולה כהן)

(לא נשלח)

נשלח קיצור

הבוקר בשעה תשע ורבע הגעתי בנשימה עצורה לעמוד האחרון של "ספורך" – כשאת מרגישה "כאב תהומי של חלום שנשחט" – לאחר שהודיעו "על חלוקת הארץ ועל הקמת מדינת ישראל. מדינת ישראל בלי ירושלים ובלי חברון ובית לחם, בלי הגלעד והבשן".

ונזכרתי באותו הלילה – שהיתי אז בקליה בצפון ים המלח.¹⁷⁷ העירו אותי מהשנה וסיפרו לי על הצבעת האו"ם. כעבור שעה קלה הגיעו למלון כל פועלי ים-המלח – ונתלכדו ביחד עם שאר אורחי המלון לריקוד צוהל ריקוד נצחון ובשורה. רק אני לא צהלתי – ועמדתי כאבל בין חתנים. כן גם למחרת בשובי בכוקר מקליה-לירושלים רקדו ברחובות, גם אנשי מאה שערים, ובית הסוכנות וחצרה נתמלאו אנשים חוגגים וצוהלים. הייתי אבל. אולם צערי היה שונה מצערך, כמו שכל פעולתי בשנים ההן היתה שונה מפעולתך. את הרגשת ריקנות ואכזבה – כי נסתיימה העקדה, לא עקדת יצחק שאביו ערך לו, אלא עקדה שעליתם אליה מעצמכם, ורבים לא חזרו ממנה. והנה – אין צורך בעקדה, והשנאה הסוערת לשלטון הזר נסוגה; הנכונות למות – אינה דרושה עוד. נעלמה העקדה. ואני הייתי אבל – באשר ראיתי כי העקדה צפויה לנו בשבועות הקרובים, ולא עקדת יחידים – אלא עקדת העם כולו. ידעתי שאנו עומדים לפני מבחן עליון כולנו – מבחן החיים והמות, ולא מ"השלטון הזר" – אלא מעמי ערב.

אבל בקראי עכשו, יותר מארבע עשרה שנים לאחר 29 בנובמבר 1947, הרגשתי כל עמק צערך ואכזבתך וזכותך לשמחה מה זו עושה – אם כי לא הייתי שותף בימים ההם לעמדתך.

קראתי ספרך – מתוך החלטה פנימית לשכוח כל אשר אני יודע על התקופה, להתעלם מכל הרקע המדיני הידוע לי כל כך והשקפותי המדיניות בימים ההם – שהיום אני מכיר עוד יותר באמתן – ולראות הדברים שאת מספרת בעינים שלך ולחיות החוויות שלך, כאילו אני הייתי במקומך. בקריאת רוב פרקי הספר זה עלה בידי. נעשיתי כאילו אחד מאנשי לחי בימים ההם, מסנוור כמוכם על ידי אהבה גדולה וטובה ועל ידי שנאה עמוקה

177. הוא נסע לקליה בחוף ים המלח ביום ו', 28 בנובמבר 1947 בערב, וחזר לירושלים ביום א', 30 בנובמבר 1947 (יומן בן-גוריון, 28-30 בנובמבר 1947).

ושוגה; ולא בזכותי אני נהפכתי לאחד מכם, אלא בזכות "הלוחמת" המספרת "ספורה" בכוח אדירים, בלהט של אמת פנימית, צורבת, מאירה ומדליקה, הצובטת כל ההווה כבמלקחים של עשת מחושמלת, – וחייתי הדברים שאת מספרת כאילו עברו עלי, וכאילו הייתי אחד מהחבריה; אבל לא דרך כל הספר – היו פרקים שכל מאמצי הנפלאים להתעלם ולשכוח עמדתי בימים ההם לא עמדו לי – כי את באותם הפרקים חשפת באכזריות את התהום שביני וביניכם, ולא יכלתי להתגבר על הניגוד הנפשי העמוק שהרגשתי באותם הימים לדרככם ולראיתכם המסולפת – תסלחי לי על גילויי-הלב, כי באותו הכוח האדיר שבו הכנסת אותי לתוך חברתכם ברוב פרקי ספרך, באותו הכוח הכרחת אותי להתקומם בנפשי, ובכל עומק נפשי, נגד עוורונכם וחוסר הבנתכם – לא לגבי הרקע המדיני, הכינלאומי, אלא לגבי העיקר והמהות המיוחדת תקומת עמנו, והאנשים אשר בהם נתגלה הצמאון לתקופה זו בכל עוזו המפרה. ברל כצנלסון קרא לזה, "ערגת העקדה", לא עקדה חד-פעמית, לא עקדה של שנאת האויב, אלא עקדה של תמורת אדם, עם וארץ, תמורה יסודית שאין דוגמתה בתולדות העמים, תמורה המיוחדת ומשגיבה תקומתנו אנו, כשם שכל תולדותינו, מימי אברהם אבינו ועד ימינו אלה, היא יחידה במינה, ואינה דומה לתולדות עם אחר.

בפרקים אלה נזכרתי בספרו של ריבולוציונר רוסי מחבר "פודפולנאיה רוסייה" (רוסיה המחתרית) שבה מסופר על העקדה של טובי הנוער הרוסי, בעית גנרלים וגדולי היחס וגם – סטודנטים עטורי-גבורה מלאה, שנלחמו באותם הדרכים ובאותן התחבולות ובאותה הקנאות, ובאותה החברות הפנימית העמוקה – נגד עושי דברו של הצאר ונגד הצאר עצמו.

ובמשנה-תוקף הרגשתי כי אש זרה זו, שזורה באש קודש, – וצער רב, עמוק על יחס הזלזול לאנשי "ההגנה"; – היש לך מושג נכון אמתי מאנשי "הגנה" כאלהו גולומב, שאול אביגור וחבריהם – שקיבלו בתוכם גם את יהושע כהן של שדה בוקר יחד עם יהושע כהן של לח"י, בהבדל עקרי זה שלא היו שני יהושע כהן בתקופות שונות, לפני המדינה ולאחר המדינה – אלא יהושע כהן אחד הבונה שדה בוקר ומכשיר הקמת המדינה מתוך קנאות של "עקדה" על עליה והתישבות וצבירת כוח מעשים אישיים וכאילו פרוזאיים בלא דרמטיות של להרוג וליהרג (אם כי בלי רתיעה משני אלה בשעת הכרח) – אשר רק הם נתנו לנו חרות ישראל המעטה שיש לנו זה 14 שנה, ועדיין גם עכשיו "אינה מונחת בקופסה".

אולם רק בפרקים או בדפים מעטים מספרך החזירה אותי הקריאה בספרך לזיכוכ הגדול והעמוק שהיה בינינו וביניכם, וגם בין אלה שבינינו אשר גם אז ידעו להעריך את העקדה של אותם הגבורים והגבורות שעלו עליה מרצונם הטוב ומתוך דחף נפשי עמוק כשאויל – הגם שהתנדבו בכל עמק נפשם והכרתם היהודית הצמאה לתקומה – לתפיסה המדינית שהיתה מונחת ביסוד העקדה הזאת. אולם בקריאת רובו הגדול של ספרך – נעקרו מהרגשתי כל הניגודים הרעיוניים, והייתי שבויו בכל נפשי בקסם סיפורך הגא והמתאכזר, וקמו נגד עיני הדמיות המופלאות של חברותיך בכלל בית לחם – שרק אחת מהן זכיתי להכיר היטב

עוד לפני קריאת ספרך — את "צפורה ווייס", אמו של חמיק.¹⁷⁸ וחברייך אנשי עוזה-הפלדה, ששנים מהם הכרתי לאחר קום המדינה — "גרא" ו"אלדר".¹⁷⁹ לדור הצעיר, לדור שנולד אחרי הקמת המדינה וכן לאלה שיעלו ארצה בימים יבואו — יהיה לספרך ערך מחנך עצום: יראו מה עשה נוער יהודי למען תקון הגאולה. איני מבקר ספרותי ולא אקח על עצמי להעריך ספרך מבחינה ספרותית, איני אלא קורא ספרים, ואני רק יכול להגיד מה היה לי הספר הזה. הוא נכתב בלהט נפשי ובעוז ביטוי וברתת גבורה אשר פעמה בלבך בעשותך שליחות לוחמי חרות ישראל, לא שליחות ארגון לח"י אלא שליחות לוחמים, והגבורה אשר הוצקה בנפשך בעשותך שליחות זו — בגבורה זו יצוק כל פרק בספרך זה. אכן, כשמו כן הוא, זהו סיפורה של לוחמת. כמה שונה ספרך מספרה של רבקה גובר — "אל משואות לכיש".¹⁸⁰ שונה וכמה הוא דומה לה. אין בספרה של רבקה גובר עליה לגרדום, אין עקרה, אין שנאה לוהטת ואין גבורת לוחמים. יש סיפור כאילו פרוזאי על עולים וסבלם, מאבקם ועזרת אצילי רוח לעולים אלה. אבל כספרך, נדמה לי, גם הוא ספרה של רבקה גובר הוא ספר מחנך, באשר הוא נכתב כספרך על ידי אשה עבריה עטורת-גבורה ומסורה בכל לבה ובכל נפשה ובכל מאורה לתקומת ישראל, — ואשר העלתה על עקדת מלחמה קוממיות שני בניה, וכתבה עליהם אחד הפרקים הגדולים ביותר — לפי עניות דעתי — בספרות העברית (כוונתי ל"ספר האחים").¹⁸¹ ומובטחני שאילו ידעתי שאנשי ה"הגנה" המלוגלים בספרך מורכבים מאנשים כרבקה גובר, שלמה לביא, שאול אביגור¹⁸² — (איני בטוח אם את יודעת מה פעלו אנשים אלה ומה גדול מפעל חייהם בארץ) — היית בסוף ספרך מוסיפה אולי הערות אחרות של בקשת שליחה על שאז ראית אותם ככה לפי שאת כותבת עליהם בספרך, ואני מבין היטב מדוע אז ראית אותם כפי שראית אותם, אבל לא יתכן שראיה זו תעמוד כך גם היום. קראתי לאחר שנפגשנו אתמול, רשימתו של חיים גורי על ספרך. ואני מוקיר את הכבוד שאת רחשת לכמה פסוקים בדבריי, אם כי אני מבין שלא לכל דבריו את מסכימה.

178. ציפורה וייס היא נחמה סרולוביץ, אשתו של יהושע כהן (שלג, רוח מדבר, עמ' 53). היא נעצרה

באביב 1944, נכלאה בבית-הכלא לנשים והיתה בו כארבע שנים. שם, עמ' 59-60.

179. 'גרא' — כינויו המחתרתי של נתן ילין-מור, ו"אלדר" היה שמו העברי של ד"ר ישראל שייב. כינויו במחתרת היה 'סמבטיון'. בן-גוריון השתמש בשמו משום שהיא השתמשה בו בספרה.

180. רבקה גובר (1902-1981), 'אם הבנים' צבי ואפרים גובר, שנהרגו במלחמת העצמאות. על שמם הוקם מושב העובדים 'כפר אחים'. היא ובעלה, מרדכי גובר, עברו לחיות בנהורה בחבל לכיש כדי להדריך את ראשוני המתיישבים. היא היתה מקורבת לבן-גוריון שנים רבות. ספרה אל משואות לכיש התפרסם בהוצאת 'דבר', תל-אביב תשכ"א (1961).

181. ספר האחים הוא ספר העיובן של האחים צבי ואפרים גובר. התפרסם בהוצאת תנועת המושבים וחברת מסדה, תל-אביב תשי"א (1951).

182. הוא התייחס לשלוש דמויות שהיו הורים שכולים, חברי מפא"י וסמל לחלוציות ולהקרבה. שאול אביגור (מאירוב) (1899-1978) היה חבר כנרת, ראש המוסד לעלייה ב' והקים את 'נתיב' — מוסד שטיפל ביהודי ברית-המועצות. בנו, גור, נהרג במלחמת העצמאות ולזכרו הוא שינה את שמו ממאירוב לאביגור.

ואולי נראה לך שהטוב שבו הוא פרו פלמח, ואת מוכנה להציג את פלמ"ח – אמנם לא בשורה אחת עם לח"י, אבל בדרגה יותר גבוהה משאר "אנשי ההגנה". אם זה כך – עלי להגיד לך כי את טועה, גאולה. פלמ"ח לא היה – עד קום המדינה – אלא עצם מעצמה ובשר מבשרה של ההגנה, ואחרי הקמת המדינה – פלמח היה חלק של צה"ל ככל חלקי צה"ל אחרים. אבל לא באתי לתבוע ממך עלבון ההגנה, אלא אני מעלה – בלי שיטה וסדר – כמה מהרשמים העזים והעמוקים שהטילה קריאת "ספורך".

קראתי ספרך בלב הולם, נרגש ונפעם, גואה ומעריך, ובכמה פרקים היה נדמה לי – בהרגשתי לא בהכרה – כאילו אני שותף למעשים ולעושים, כי סערת הנפש של העושים גרפה גם נפשי, והרכנתי ראשי לפני עוליה הגרדום כדוב גרונר שני אליהו בקהירו ומשה ברזני ומאיר פיינשטיין ואחרים.¹⁸³

ואני מבין היטב מה היתה בשבילך הפתקא הקטנה שבה רק חמש מלים: "לגאולה שלום מצנינוק המוות – דוב".

אי אפשר יהיה לקרוא ספרך – ויהי הקורא מי שיהיה – בלי רטט של קדושה והערצה, וגם אלה שחלקו וחולקים עד היום על תפיסתו של יאיר ותלמידיו, כמוני, כעל תפיסה מוגבלת, מוטעית, קצרת-רואי ומתעלמת מהעיקר – הם שותפים לרחשי-הנפש שהצלחת לבטא בכוח אדירים עד כדי אכזריות של מסירות-אין קץ לשליחותך. "סיפורה של לוחמת" אינו מסכת מדינית, והוא מסתיים ב-29 בנובמבר 1947 בהרגשת אכזבה, או בלשונוך ב"כאב תהומי של חלום שנשחט".

אולם בספר שהגשתי לי אתמול שי – וזה שי יקר מפז ומכל שכיות-חמדה – הוספת לספר בכתב ידך כמה ממחשבותיך ביום טו' בשבט תשכ"ב, עוד הביאך ספרך למשרד ראש הממשלה. הפסוקים המעטים בכתב-יד אינם חירות ישראל, אלא להערכת הסיפור ומשמעותו הרעיונית, כפי שזה נראה לך היום. כאן אני מרגיש יותר חופש נפשי להתווכח אתך. שנינו חיים עכשיו באותה המדינה היהודית – כפי שהיא, שהוקמה בכוח אלה שיומו, בנו, יצבו נאבקו, לחמו, פעלו, תכננו וביצעו – במחשבה תחילה ובדיעבד, מתוך חזון ומתוך כורח, ביודעים ובלא יודעים.

183. דב גרונר, לוחם אצ"ל, נתפס בידי הבריטים בהתקפת האצ"ל על בניין המשטרה ברמת-גן ב-23 באפריל 1946. משפטו התחיל ב-1 בינואר 1947, והוא נדון למוות. גנרל בארקר, מפקד הצבא הבריטי בארץ, אישר את גזר הדין וקבע שיבוצע ב-28 בינואר 1947. בעקבות דחיית ההוצאה להורג לחצו על גרונר לבקש חנינה – הוא חתם על בקשת חנינה אך ביטל אותה. ב-16 באפריל הוצא להורג. שני אליהו היו אליהו חכים ואליהו בית-צורי שרצחו את הלורד מויין (Moyné), שר המדינה התושב למזרח התיכון, בקהיר ב-6 בנובמבר 1944. הם נדונו למוות והוצאו להורג בקהיר ב-23 במרס 1945. משה ברזני, איש לח"י, ומאיר פיינשטיין, איש אצ"ל, נדונו למוות. הם התאבדו ביחד בכלא המרכזי בירושלים ב-21 באפריל 1947, ערב תלייתם. בשנת 1963 פרסם הסופר חיים הזו, איש תנועת העבודה וחבר מפא"י, את ספרו בקולר אחד, שעסק בפרשת מותם. על הספר ועל ההדים שעורר ראו: גולדשטיין, גיבורים מתוך הפנתיאון, עמ' 127-131. יש לציין את השינוי הלא קטן ביחסו לעולי הגרדום: בשנת 1938 הוא אמר דברים נחרצים על תליית שלמה בן-יוסף (והדברים הובאו במאמר עצמו), ואילו בכתב הזה דבריו אמפתיים יותר.

איני גורס "מלכות" ישראל. אני מבכר השם שבחרתם לעצמכם אז – חרות ישראל. אני הייתי אומר: תקומת ישראל או גאולת ישראל. אני יודע שידדי היקר והמשורר הדגול בימינו שר כמעט בעיקר על מלכות ישראל. איני חייב לקבל המינוח של אורי צבי גרינברג וודאי לא של ד"ר ישראל אלדר. העם היהודי צפה למשיח, – ציפה לגאולה – לא למלכות, וודאי שאינו מצפה בימינו למלכות. לא שבענו נחת אפילו ממלכי קדם שלנו, לא בימי בית ראשון וגם לא בימי בית שני; אם כי חטאי דוד אינם מקטינים זכויותיו באיחוד-העם ובהרחבת הגבולות; ועוזיה היה מלך גדול בלי חטאי דוד, וכן אפילו אחאב וירבעם השני מלכי ישראל. אולם אם ערבה לך במיוחד מילה זו של מלכות – מותר לך להשתמש בה, ואיש לא יחשוד בך שאת מתכוונת באמת להכתיר מי שהוא בכתר מלוכה אבל אם את אומרת "כשתבוא (המלכות הגדולה) היא תבוא רק בכוח אותם שהיו וגזרו על פי צויה גם היום וכל שעה וכל מעשה בחייהם", ואת מתכוונת בכך (איני אומר בוודאות שאת מתכוונת לכך) לדרך של "לח"י כ-14 שנה לאחר קום מדינת ישראל, – הריני מרשה לעצמי לחלוק עליך, מבלי שאחשוש לפגוע בחוויות, בזכרונות הקדושים מהימים ההם. לא הכרתי את יאיר, ואיני בטוח אם דמותו שנוצרה ברוחי מקריאת ספרי אנשי לח"י וסיפוריהם היא הנכונה, אבל במידה שהצלחתי לעמוד על טיבו לפי הזכרונות – הריהו בלי ספק אחד האישים היקרים והדגולים שקם בתקופת המנדט הבריטי, ואני מכבד ומוקיר בכל לבי גם השירה וגם הפלדה של נפשו הסוערת. אולם אני שולל בתכלית השלילה את תבונתו הבינלאומית ותפיסתו המדינית על תקומת ישראל. כשהושע אמר לי כי יאיר צווה עוד בשנת 1940 או 1941 לשתף פעולה עם היטלר במלחמה נגד בריטניה – לא הייתי מאמין לדבר אילו זה לא נאמר לי על ידי יהושע.¹⁸⁴ איני יודע אם באמת יאיר או חבריו עזרו במשהו להיטלר במלחמתו נגד אנגליה. אני מעוניין עכשיו בתפיסה המדינית, ולא במעשים שנבעו ממנה (ויתכן שלא היו כלל מעשים שנבעו ממנה). אני זוכר מה שאמרו חבריך אחרי תבוסת היטלר (לפי ספרך) (עמוד 65): "נצחון? של מי? לא שלנו! היטלר אולי מת, אבל עמו מתו מיליונים יהודים. אם היתה זאת באמת מלחמה שלנו – אז היטלר הוא שניצח". אילו היטלר היה חלילה מנצח ומשתלט על העולם – לא היה נשאר אף יהודי אחד חי בעולם, לא באירופה ולא באמריקה, לא באסיה ולא באפריקה. ואלה שאמרו לשתף פעולה עם היטלר נגד אנגליה – היו צריכים להתפלל לנצחוננו של היטלר, וכי היטלר רצה

184. כך כתב בן-גוריון ביומנו: 'כשצערתי לפנות ערב עם יהושע שאלתיו אם ידע כי חבריו ניהלו בשנת 1941 מו"מ עם היטלר. אמר שכל חבריו ידעו. זו היתה המדיניות של שטרן – כל מי שמתנגד לאנגליה כשר להיות בעל ברית. אמנם לא שאלו החברים, אבל איש לא התנגד אז. עכשיו הוא מכיר שזו היתה טעות, אבל אז לא ידעו כי היטלר הוא מפלצת' (יומן בן-גוריון, 29 באוגוסט 1960, אב"ג). על אף דברי בן-גוריון כי שמע על זה מיהושע כהן, עניין קשרי לח"י עם גרמניה הנאצית כבר היה ידוע. דוגמה לכך הם דברי משה שרת ביומנו האישי, שנכתבו בימי משפט קסטנר ובימים הסוערים של מערכת הבחירות לכנסת השלישית: 'אנשי איסר מצאו ב"חביון עוז" של אליהו [גולומב] קטעים מדבריו בישיבות, בהם סיפר על ניסיונות קבוצת שטרן להתקשר עם גרמניה ועם איטליה' (משה שרת, יומן אישי, ד, 4 ביולי 1955, תל-אביב 1978, עמ' 1081).

להשמיד כל העם היהודי – אפשר היהודית – לפני מלחמת העולם השנייה, די היה לקרוא מיין קאמפף. ורק הודות למיגורו של היטלר נשארו בחיים 11 או 12 מיליון יהודים. ורק מוכיסי-סנוורים הנוקטים בכלל המסוכן "הכל או לא כלום" – יכלו שלא לשמוח על מפלת היטלר, והיה נחוץ עיוורון עוד יותר מסוכן לשתף פעולה עם היטלר נגד אנגליה במלחמת העולם השנייה. מי שלא ראה גדולת העם האמיץ, בקיץ 1940, כשהוא עמד יחידי, לאחר כניעת צרפת, כמעט בלי נשק ובלי צבא נגד היטלר¹⁸⁵ – ומי שלא ראה חשיבות מיגורו של היטלר בשנת 1945, – אין יודע להבחין בין אור לחושך, בין כליון ובין הצלה.

אולם לא רק בזאת שגו אנשי לח"י משגה פטלי. ככל התנועה הרוויזיוניסטית, החל מז'בוטינסקי וגמור בבגין, לא הבינו גם אנשי לח"י שתקומת עם ישראל במולדת הקדומים שלו – היא יחידה במינה, ואינה דומה לתקומה לאומית של שום עם בימינו או באיזו תקופה אחרת. והמלחמה נגד "השלטון הזר" ו"חיסול השלטון הזר" בארץ ישראל לא היה מביא ל"חירות ישראל". בא"י חוסל לא פעם השלטון הזר – שלטון רומא, ביצנטיה, ערב, נוסעי הצלב, סלג'וקים, ממלוכים, תרכים, – ולא קמה מלכות ישראל – מטעם פשוט: העם היהודי לא ישב בארצו. וגם בשנות 1940-1948 ימי פעולת לח"י (ואצ"ל) – לא היה חסולו וגירושו של השלטון הזר מביא לידי תקומת ישראל, כי הרוב שישב בא"י היה רוב ערבי.

לתקומת הודו, בורמה, ציילון, גאנה היה מספיק חיסול "השלטון הזר" – באשר עמים אלה ישבו בארצם – ורק השלטון הזר עמד בינם ובין חירותם (עצמאותם).

אמנם ז'בוטינסקי היה אומר שבמדינה היהודית יהיה מעוט ערבי של שני מיליונים – אבל הוא לא ראה ולא הראה איך יהיו היהודים לרוב של יותר משני מיליונים – לפני שתקום מדינה יהודית; גם בגין וגם יאיר לא ראו זאת. כל חניכי התנועה הרוויזיוניסטית (גם כמה מהציונים שקראו לעצמם בשם ציונים "מדיניים") – לא ראו המכשול האמתי, ההיסטורי, הממשי, המפריע לתקומת ישראל בארצו ההיסטורית. מכשול זה היה לא השלטון הזר כי שלטון יכל להתחלף, – אלא הישוב הערבי, ומשום כך, לא העריכו את פעולת ההתישבות והעליה והעבודה העברית, השמירה וההגנה וצבירת כוח יהודי בכל התנאים, – אלא ראו רק הממשלה הזרה, ואו שביקשו עזרתה, כשהיה סיכוי כל שהוא לקבל עזרתה, או שנאבקה לעזרה, כשסיכוי זה נעלם, ולא ידעו שהדגש הוא בהתישבות במובן הרחב, כלומר בעליה,

185. בימי 'הבליץ' שהה בן-גוריון בלונדון והתרשם ביותר מהתנהגות תושבי הכרך המופצץ. הוא כתב על התופעה הזאת לא מעט במכתביו לרעייתו פולה, ובאחד מהם כתב על הרוח האיתנה של העם האנגלי: 'כאן אפשר לראות בעליל מה גדול הכוח המוסרי ומה רב משקלו על כף המאזניים הצבאיים. הנצחון הגדול שאנגליה נחלה בשבוע שעבר הוא קודם כל נצחון האומץ, האמון העצמי וגבורת החרות של עם חפשי הרוצה להשאר חפשי בכל מחיר' (מתוך מכתבו לפולה בן-גוריון, לונדון, 21 באוגוסט 1940, אב"ג, התכתבות); הניצחון שהתכוון אליו הוא קרבות האוויר בשמי אנגליה. באוגוסט 1940 התחיל חיל האוויר הגרמני במבצע 'התקפת הנשר' (Adlerangriff) וספג מפלות קשות בקרבות האוויר. בימים 15-17 באוגוסט איבד ה-RAF 61 מטוסים, ואילו ה-Luftwaffe איבד 147 מטוסים.

בעבודה עברית, בהתישבות, בתחית הלשון, בשמירה, בהגנה, בצבירת כוח; וכל אלה שהיו כאנשי אצ"ל והרוויזיוניסטים (וכנראה גם אנשי לח"י) בשנת 1947 נגד חלוקה – לא ידעו שפרוש התנגדות זו היא מדינה ערבית בכל ארץ ישראל, ז"א גזירת כליה על תקוות העם היהודי. וכשאני ציינתי מקודם שלושה אנשי הגנה: שלמה לביא, אליהו גולומב ושאל אביגור – ציינתי אנשים המגלמים לא רק הנשק היהודי – אלא העליה העבודה, ההתישבות וצבירת הכוח היהודי בכל התנאים, שרק בכוחם ובעבודתם איפשרו בשנת 1948 מדינה יהודית בחלקה של הארץ – כי האלטרנטיבה היחידה למדינה יהודית בחלקה של הארץ היתה מדינה ערבית דו-לאומית. כלום היתה מדינה כזו מאפשרת קליטת מיליון עולים יהודים במשך 12 שנה? והבזז המבצבץ בספרך ל"מוסדות" ול"הגנה" – הוא פרי התפיסה המשובשת של הרוויזיוניסם, שלא הבינה שבלי יהודים ומשק יהודי ונשק יהודי – ז'בוטינסקי התנגד בשנת 1921 בוועד הפועל הציוני, בקרלסברד גם להגנה יהודית שאינה כפופה לגורל אנגלי – לא תיתכן מדינה יהודית.¹⁸⁶

עוד בשנת 1933 עמדתי על ההבדל שבין שני הדרכים – הדרך של הציונות החלוצית של פועלי א"י, התולה כל תקוותיה ברצון העם ויכולת פעולתו העצמית, הנשענת על התנדבות והתגייסות פנימית וכו' - - -

ובין הציונית המפגינה של ז'בוטינסקי ואחר כך של הרוויזיוניסטים פרי רוחו, הרואה את ערכם הנוגד בכוח ממלכתי חיצוני וכו' (עמוד 425 ב"ממעמד לעם").¹⁸⁷ רבים בתוכנו – ואחד מהם הוא הצעיר חיים גורי – יודעים לכבד את אנשי לח"י שעלו לגרודם מתוך מסירות נפש על הדרך שהם האמינו בו. אני מרכיב ראשי בפני מסירות הנפש, אבל אני שולל ופוסל את הדרך. זה לא וויכוח על העבר. וויכוח זה ניטל טעמו. לחי ואצל נתפרקו. המדינה היהודית היא עכשיו הסמכות העליונה. אולם לא הגענו גם היום, כשאנו מונים קרוב לשני מיליונים יהודים בארץ, אל המנוחה ואל הנחלה, ולא רק מפני שאנו רק 15% של העם היהודי, וכל העם היהודי בגולה צפוי לכליון או ל"טמיעה" אלא גם המעט שנתכנס במולדת אין קיומו מובטח.

לח"י נתן לנו חלוץ דגול ויקר-נפש כיהושע כהן, איש שדה בוקר. אבל כששמעתי מפי יהושע כי רבים מאנשי לח"י הלכו למק"י – הייתי הלום ומופתע. כיצד? לאחר קריאת ספרך הוסבר לי הדבר הנורא הזה.¹⁸⁸

186. ז'בוטינסקי אמר את הדברים האלה בקונגרס הציוני השנים-עשר שהתקיים בקרלסברד שבצ'כוסלובקיה ב-14-1 בספטמבר 1921 (ולא בוועד הפועל הציוני). ראו: כץ, ז'בו, א, עמ' 476-477.
187. הדברים נכתבו במאמרו 'שתי דרכים' (תל-אביב תרצ"ג). הספר שהוא התייחס אליו התפרסם בהוצאת עיינות, תל-אביב תשט"ו (1955); הוצאת עיינות היתה הוצאת הספרים של מפא"י.
188. הטענה הזאת מוגזמת. הדמות הידועה שהגיעה מלח"י למק"י היא ד"ר פנחס גינורס (1924-2008), שהיה מאנשי ד"ר משה סנה, פרש למפ"ם ועבר למק"י והיה בה בשנים 1953-1954. הוא ערך את כרך כתבי משה סנה בתקופתו במק"י ובו כתב הערה קצרה על דרכו שלו למק"י בעקבות סנה. משה סנה, כתבים, ד (1954-1965), תל-אביב 2005, הערה 1, עמ' 46.

אין לי צל של ספק במסירותו ללא גבול של יאיר לתקומת-ישראל. אני מכיר היטב את יהושע, וזכיתי להכיר אותך כשנפגשנו בשדה בוקר, ואני יודע שאפשר לסמוך עליכם כעל סלע איתן. אבל מהו פשר הדבר שרבים מחבריך הלוחמים בגבורה נפלאה כזו ובמסירות נפש ללא גבול – נסתפחו לצוררי התקומה היהודית ולמשרתי הקרמלין?

זהו פרי התורה האומללה של יאיר וחברו "גרא" שמלחמת לח"י היא מלחמה אנטי אימפריאליסטית. והנה עדותך: "אם כי נישאה דמותו של יאיר בלב כל אנשי לח"י כדמות חייה של המנהיג והמחולל – הנה מכל עיקרי התחיה שקבע לא נשאר חיים ולא [אלא] עיקרי המלחמה שחייבו היום מלחמת חירות במשעבד הבריטי בכל האמצעים (ההדגשה שלי) וראית כל גורם המעוניין בחיסול האימפריאליסם הבריטי בארץ (כנ"ל) – ורוסיה הסובייקטית היתה גורם כזה – כבן ברית טבעי. עיקרי הגאולה נשאר ברקע מאחור". (הדגשה שלי) וגם היטלר היה גורם כזה לפני מיגורו המוחלט...

כשאת הרגשת בליל 29 בנובמבר 1947 "כאב תהומי של חלום שנשחט" נשאת נאמנה "לעיקרי הגאולה", אבל "גרא" הקים יחד עם אורי אבינרי "הפעולה השמית"¹⁸⁹ ואלה שהיו עקביים יותר מגרא ויותר אדונים במלחמה נגד האימפריאליסם – הצטרפו ל"חזית אנטי-אימפריאליסטית" – שנקראת בשם מק"י.

משום כך נקטה ההגנה בכלל: "לעזור לאנגליה במלחמה נגד היטלר – כאילו לא היה ספר לבן, ולהלחם בספר הלבן כאילו לא היתה מלחמה בהיטלר". ושלושים אלף הצעירים והצעירות שהתנדבו לגדודים היהודים בצבא הבריטי, וגדודים אלה – יחד עם מאומני ההגנה – היה היסוד לצבא הגנה לישראל שנתן לנו עצמאותנו המחדשת.

הצגת הדגש על מלחמה באימפריאליסם האנגלי וראית כל שונא אנגליה – כבעל ברית שלנו הוליך בשנות 1940-1941 לרעיון שתוף פעולה עם היטלר, ואחרי מיגורו של היטלר ויציאת אנגליה מהארץ – היצמדות לקרמלין, "בן הברית" הדוגל מאין כמוהו בסיסמא האנטי-אימפריאליסטית, אם כי הקומוניסטים הרוסים הם היחידים בעולם שמחזיקים עד היום ב[...]. האימפריאליסטיים של הצארים הרוסים.

הערות-בקורת אלה מכוונות רק נגד השורות המעטות שהוספת בכתב ידך אתמול לספר שהגשת לי אתמול. אולם "סיפורה של לוחמת" יעמוד כמזכרת-גאון ללוחמים הנערצים שמסרו נפשם על גאולת הארץ, כפי שהם הבינו דרך גאולה זו, ולחוג-רוחה של "המספרת" עצמה. קדוש העט שכתב ספר זה.

בהוקרה עמוקה,

ד. בן-גוריון

189. גיבוש רעיון 'הפעולה השמית' היה בשנת 1957, והשבועון העולם הזה שימש שופר לעמדותיה. מצעה 'המנשר העברי' פורסם בשבועון בספטמבר 1958, וילין-מור כתב בו את הפרק על מעמד ישראל בעולם. ראו: ניצה אראל, 'בלי מורא וכלי משוא פנים': אורי אבנרי ו'העולם הזה', ירושלים 2006, עמ' 92-94. בשנות השישים ייסד ילין-מור וערך את כתב העת אתגר ובו האידיאולוגיה השמית.

נספח 2

[נמסר ע"י חיים גורי, 1993, 2.]

פרטי

ראש הממשלה

ירושלים, כ"א באייר תשכ"ג

15 במאי 1963

לחיים גורי – שלום וברכה,

קראתי דבריך התמוהים היום ב"למרחב" בלי תמיהה. אני מבין ששיבתך בבית-העם כל ימי משפט אייכמן השאירו כך משקע עמוק וכבד שביודעים או בלא יודעים משפיעים גם על דברים שאינם קשורים למשפט.¹⁹⁰ ואין כל תרעומת על מה שכתבת נגדי, כי זוהי זכותך להרגיש ולחשוב – כפי שאתה מרגיש וחושב, ואני מכיר היטב כנותך ומוקיר אותה. וגם אאשר דבריך, כי מה שאמרתי בכנסת אמרתי "בדם קר". ואיני מתחרט או מצטער אף על מילה אחת שעמדתי להגיד, ונשמעתי ברצון להוראת היושב-ראש, באשר זוהי חובת כל

אחד מהמדברים בכנסת, ואין לי רשות להרהר אחרי הוראת היו"ר.¹⁹¹ אבל הדברים שאמרתי – אמרתי מתוך הכרה, אם כי לא אמרתי הכל – כי זה לא היה המקום. ואומר לך: אני עוקב בדאגה רבה אחרי הגילויים השונים של מנחם בגין. אני אומר בגין – ולא אנשי חירות, כי בדבר אחד דומה חירות לתנועה הרוויזיוניסטית: היא מגולמת ב"מנהיג". כשהיה ויכוח במפלגה הרוויזיוניסטית בין גרוסמן ובין ז'בוטינסקי, האחרון היה בעד עזיבת ההסתדרות הציונית, והראשון נגד – היה רוב לגרוסמן.¹⁹² אבל ז'בוטינסקי עזב אז את הרוב – והרוויזיוניסטים התנדף – והתכנס שוב סביב ז'בוטינסקי. היו לי כמה פגישות (בידידות רבה) עם ז'בוטינסקי, והוא אמר שאם תנועתו לא תקבל דעתו – הוא יעזוב אותה, כי אינו יכול להיות במיעוט.¹⁹³

יש הבדלים רבים בין ז'בוטינסקי ובין בגין. ז'בוטינסקי על אף נטיותיו הפשיסטיות – היה בן תרבות סוף המאה הי"ט. בגין הוא יליד התקופה המטורפת שבין שתי מלחמות העולם,¹⁹⁴ והוא טיפוס היטלריסטי מובהק: גזעני, מוכן להשמיד כל הערבים למען שלמות

190. חיים גורי היה נציג העיתון למרחב במשפט אייכמן. הוא קיבץ את כתבותיו בספר מול תא הזכוכית, תל-אביב 1962.

191. יושב-ראש הישיבה, יושב-ראש הכנסת קדיש לוז, שהיה חבר מפא"י, מפלגתו של בן-גוריון, הורה למחוק את דברי ראש הממשלה מפרוטוקול הישיבה.

192. מאיר גרוסמן (1888-1964) היה עוזרו העיקרי של זאב ז'בוטינסקי בימי הקמת הצה"ר. בשנות השלושים הוא התנגד למגמת ז'בוטינסקי לפרוש מההסתדרות הציונית והקים את 'מפלגת המדינה' – מפלגה רביזיוניסטית שנשארה בהסתדרות הציונית.

193. ראו הערה 21 במאמר עצמו.

194. מנחם בגין נולד בשנת 1913, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה, וגדל והתבגר בפולין בין שתי מלחמות העולם.

הארץ, מקדש כל האמצעים למען המטרה הקדושה – שלטון אבסולוטי, ואני רואה בו סכנה חמורה למצב הפנימי והחיצוני של ישראל. אני לא יכול לשכוח המעט שאני יודע על פעולתו – ויש לה משמעות ברורה אחת: רצח עשרות יהודים, ערבים ואנגלים – כפיצוץ מלון דוד המלך;¹⁹⁵ הפוגרום בדיר-יאסין ורצח נשים וילדים ערבים;¹⁹⁶ מעשה אלטלינה שהתכוונה לתפיסת השלטון בכוח;¹⁹⁷ רגימת הכנסת על-ידי אספסוף מוסת שקיבלו הוראה מבגין – לפי הנאום שנתפרסם למחרת ב"חירות" – "שזוהי הפעם מלחמה לחיים ולמוות" (בענין השילומין), ואילו לא מנעתי בעוד זמן בכוח הצבא התפרצות האספסוף לכנסת – היה נערך טבח בקרב חברי הכנסת;¹⁹⁸ העצרת כל בית"ר ב"מצודת" ז'בוטינסקי כשסרט ענקי מבושר: "אלהים לשלטון בחרתנו"; סידור "מסע הנצחון" כפי שתואר ב"חירות" ערב הבחירות לכנסת הרביעית;¹⁹⁹ השתלטותם אתמול בכנסת בכוח אלמות – כל אלה אינם מעשים בודדים, אלא גילוי של שיטה, אופי ושאפה.

אני רואה סכנה מתקרבת ובאה של השתלטות בישראל, ואין לי ספק מה יעשה בשנה או בשנתיים הראשונות להשתלטות: יחליף המפקדה של הצבא והמשטרה בכריונים שלו וישלוט כמו שהיטלר שלט בגרמניה, וידכא בכוח ובאכזריות תנועת הפועלים, ובהרפתקאות מדיניות – יחריב את המדינה.

הפילוג בתנועת הפועלים וההשמצה ההדדית מכשירים הקרקע להשתלטות זו. הוא משמש האלטרנטיבה היחידה להגמוניה החלוצית בישראל (אני אומר בכוונה חלוצית ולא פועלית, ולא אנסה להסביר זאת בהזדמנות זו).

אבא אחימאיר היה הסופר המוכשר ביותר ב"חירות" וב"חזית העם" – וגם יותר גלוי לב מהפאשיסטים האחרים.

ורק לפני שבועות אחדים נתפרסם ב"הבוקר" על-ידי תלמיד אחר של "מורה הדור" – ד"ר שייב (אלרד) – כי הוא גאה על נסיון חבריו במלחמת העולם השנייה להתקשר עם היטלר על-מנת לעזור לו במלחמתו באנגליה, על-מנת שיכבוש את א"י ואת ארצות אירופה – ויפנה יהודי כל הארצות האלה לא"י. הוא רק מצטער שהנסיון נכשל.²⁰⁰

195. ב-22 ביולי 1946 פוצץ האצ"ל את האגף הדרומי של מלון המלך דוד בירושלים, שבו שכנה המזכירות הראשית של ממשלת המנדט הבריטי. כפיצוץ נהרגו 91 בני-אדם – בריטים, ערבים ויהודים – ומאות נפצעו. האירוע גרם זעזוע עמוק ביישוב היהודי בארץ.

196. ב-9 באפריל 1948 תקפו אנשי האצ"ל ולח"י את הכפר דיר יאסין שליד ירושלים. בהתקפה נהרגו יותר מ-200 תושבי הכפר.

197. אלטלינה – אוניית הנשק של האצ"ל – הופגזה בתותחי צה"ל ב-22 ביוני 1948 מול חופי תל-אביב בעקבות סירוב האצ"ל להעביר לצה"ל את הנשק שהיה בה.

198. ראו הערה 7 במאמר עצמו.

199. ב-2 בנובמבר 1959, ערב הבחירות לכנסת הרביעית, יצא בגין ל'מסע ניצחון' בשכונות תל-אביב. הוא נסע במכונית קדילק פתוחה ולפניו נסעו כ-20 אופנועים. מסע הזה הותיר רושם קשה בציבור, ותעמולת מפא"י ניצלה אותו היטב כדי לפגוע בתנועת החרות. ראו: גולדשטיין, 'בין משבר ללגיטימציה', עמ' 12.

200. בשנת 1963 כתב ישראל אלרד כל שבוע מאמר בהבקר, העיתון של המפלגה הליברלית. עיינתי בכל מאמריו שנכתבו בחודשים שלפני כתיבת המכתב ולא מצאתי את הדברים שציין בן-גוריון.

אין לי ספק שבגין שונא להיטלר – אבל אין שנאה זו מוכיחה שהוא שונה ממנו. שמעתי הרבה פעמים בילדותי כי לא ייתכן שיהיה בקרב יהודים גנגסטרים – וכל אלה שאמרו זאת אמרו זאת בתום לב, אבל כשהייתי באמריקה ראיתי גנגסטרים יהודים לא "גרועים" מאיטלקים ואירים ואחרים.

כשמעתי בפעם הראשונה בחיי נאום של בגין ברדיו – ביום העצמאות או יום אחר זה – שמעתי קולו וצריחותיו של היטלר, וכשראיתי אתמול פניהם המשולהבים של בן-אליעזר,²⁰¹ בגין ומרעיהם – הכרתי היטב הבעת פנים רצחנית זו.

בפסוק אחד אני מסכים למה שנאמר במאמרך: "ב.ג. יודע היום את אשר הוא אומר" – ובגלוי אומר לך – ותסלח לי על גילוי הלב – אתה כתבת מה שכתבת מתוך יושר וכוונה טובה, – אבל מתוך עוורון מדיני מוחלט.

בברכה,

[חתימה]

דוד בן-גוריון

העתק: חה"כ י. גלילי
הכנסת.

201. אריה בן-אליעזר (1913-1970) היה מראשי האצ"ל ותנועת החרות; היה חבר כנסת בשנים 1949-1953, 1955-1970, וסגן יושב-ראש הכנסת בשנים 1955-1970.